

Julkaistu: *Saamen kielten opetus ja osaaminen. Saamen kielten oppimistulokset perusopetuksen 7.-9. vuosiluokilla 2015*, toim. Mari Huhtanen ja Mika Puukko. Helsinki: Kansallinen koulutuksen arviointikeskus KARVI, Julkaisut 21:2016, 37-67.

Gáppe Piera Jovvna Ulla/ Ulla Aikio-Puoskari

Saamelaisopetus Suomen peruskoulussa

- asema lainsäädännössä ja opetussuunnitelman perusteissa 1970-luvulta 2010-luvulle

Aluksi

Saamelaisopetuksen edellytyksiä on rakennettu kansallisen koulujärjestelmän osana ja sen laitamilla peruskouluajan alusta alkaen. Peruskouluun siirtyminen merkitsi saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen vähittäistä tulemistä oppivelvollisuuskoulun ohjelmaan. Ituja siitä oli nähtävissä jo kansakouluajan lopussa ja peruskoulun suunnitteluvaiheessa. Saamelaisopetukselle lainsäädännössä annetut mahdollisuudet ja opetuksen mahdollistava rahoitus olivat kuitenkin peruskouluajan alussa vielä vaatimattomat. Saamelaisten ja valtion välinen koulutuspoliittinen neuvottelu kuitenkin käynnistyi 1970-luvun myötä, saamenkielisten opettajien koulutukseen alettiin kiinnittää huomiota ja saamenkielisen oppimateriaalin valmistamisessa otettiin ensiaskeleita. 1970-luvun alussa myös kaksi komiteaa teki uraa uurtavaa työtä saamelaisopetuksen kehittämiseksi ja sellaisen saamelaisopetuksen opetussuunnitelman aikaansaamiseksi, jossa oma kieli ja kulttuuri olisivat tärkeässä osassa¹.

Seuraan artikkelissani 1970-luvulla alkanutta saamelaisopetuksen aseman kehittämistä peruskoululainsäädännössä ja opetussuunnitelmanormeissa. Tarkoitan ´saamelaisopetuksen´ käsitteellä saamenkielistä sekä saamen kielen ja saamelaisen kulttuurin opetusta. Tarkastelu osoittaa, että saamelaisopetuksen asemaa on rakennettu kansallisen peruskoulun marginaalissa kuin hataraa palapeliä. Saamelaisopetuksen mahdollistavia säännöksiä on pyritty sovittamaan suurempaan kuvioon, jonka muuttuessa saamelaisopetus on toisinaan kokonaan unohdettu ja marginaalin pienet palaset kadonneet tyystin isojen kansallisten uudistusten jaloissa. 2000-luvulla lainsäädännön palapeli on jälleen pahasti rikkonainen ja merkitsee vakavaa uhkaa saamen kielen ja kulttuurin tulevaisuudelle ja niiden siirtymiselle uusille sukupolville.

Toimin vuosina 1987–1996 opetusministeriön asettaman saamelaisten koulutusasiainneuvoston (*Sámiid skuvlenássiidráđđi*) sihteerinä, hallinnollisesti sijoitettuna Lapin lääninhallitukseen, jossa

¹ Komiteamietinnöt 1971:B63, 1973:88 ja 1974:96.

työskentelin yhteistyössä lääninhallituksessa 1970-luvulla työnsä aloittaneiden ensimmäisten saamelaisopetuksen koulutoimentarkastajien kanssa. Saamelaisten koulutusasiainneuvosto toimi kymmenen vuotta (1986–1996) ja se vastasi myös saamenkielisen oppimateriaalin kehittämisestä. Neuvosto lakkautettiin sen jälkeen kun perustuslaissa oli säädetty saamelaisille alkuperäiskansana kuuluvasta kieltään ja kulttuuriaan koskevasta itsehallinnosta, jota toteuttamaan perustettiin omalla erityislaillaan saamelaiskäräjät². Saamelaisten koulutusasiainneuvoston tehtävät siirrettiin kulttuuri-itsehallinnon nimissä saamelaiskäräjille³, jonka koulutussihteerinä ja koulutus- ja oppimateriaalitoimiston päällikkönä olen toiminut vuodesta 1997 alkaen. Saamelaiskäräjät jatkaa myös 1970-luvulla aloitettua saamenkielistä oppimateriaalityötä.

1. Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen asema peruskoulusäädöksissä

Lapin lääni siirtyi yhtenäiseen 9-vuotiseen peruskouluun ensimmäisenä koko maassa, 1.8.1972. Muu Suomi siirtyi peruskouluun asteittain vuoteen 1977 mennessä. Peruskouluun siirtyminen toteutettiin vuonna 1968 säädetyn koulujärjestelmän perusteista annetun lain⁴ mukaisesti. Opetuskieltä ja opetettavia aineita koskevat säännökset sisältyivät kansakoululakiin⁵ ja vuonna 1970 annettuun peruskouluasetukseen⁶, jotka olivat voimassa yhdessä koulujärjestelmän perusteista annetun lain kanssa vuosina 1983–1984 toteutettuun ensimmäiseen peruskoululainsäädännön uudistukseen saakka.

Vuonna 1970 annetussa peruskouluasetuksessa käytettiin vielä nimitystä 'lapin kieli'. Asetuksen 10 §:ssä säädettiin, että *"jos peruskoulussa on lapinkielisiä oppilaita, on näille oppilaille annettava opetusta mahdollisuuden mukaan myös heidän äidinkielellään"*. Asetuksen opetussuunnitelmaa koskevassa 20 §:ssä säädettiin yläasteen valinnaisaineista ja enintään lukuvuoden kestävästä erityiskursseista, jollainen saattoi olla myös *"lapinkielisten oppilaiden äidinkielen erityiskurssi"*. Erityiskursseja oli mahdollista valita enintään kaksi viikkotuntia lukuvuodessa, mutta niitä voitiin järjestää useampana lukuvuonna. Asetuksen 115 §:ssä säädettiin viranhaltijain kelpoisuudesta: *"Jos koulussa on lapinkielisiä oppilaita, koulun virkaan nimitettävällä tulee edellä säädetyn mukaisen suomen kielen taidon ohella mikäli mahdollista olla riittävä lapin kielen taito."* Huolimatta siitä, etteivät siirtymävaiheen säännökset suoraan velvoittaneet mihinkään, alkoi saamen kielen

² SDK 1995/969, 1995/973, 1995/974.

³ Ks. Opetusministeriö 1995.

⁴ SDK 1968/467.

⁵ SDK 1957/247.

⁶ SDK 1970/443.

oppilasmäärä kuitenkin lisääntyä peruskoulun myötä. Myös saamenkielinen opetus käynnistyi 1970-luvun puolivälissä.

Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen kannalta peruskoulun lainsäädäntömuutokset voidaan jäsentää seuraavaan kolmeen vaiheeseen:

1) **Vuosina 1983–1984** säädettiin uusi peruskoululaki ja –asetus⁷, joissa käytettiin ensimmäisen kerran nimitystä ´saamen kieli´. Saamen kieli sai peruskoulussa sekä opetuskielen että oppiaineen aseman ja siitä tuli osa äidinkielen yhdistelmäoppiainetta. 1980-luvulla säädettiin myös ensimmäisistä saamen kielen ja saamenkielistä opetusta koskeneista erityisresursseista. Kaikki säännökset koskivat saamelaisten kotiseutualueella annettavaa opetusta;

2) **1990-luvun alkuvuosina** toteutetuissa uudistuksissa saamen kieli sai itsenäisen äidinkielen oppiaineen aseman. Äidinkielen ja vieraan kielen opetusta aiemmin koskeneet alueelliset rajoitukset poistettiin laeista. Kotiseutualueella annettavan saamen opetuksen erityisresursseja lisättiin ja ylimääräisten luokanopettajien virkojen perustamista helpotettiin. Vuonna 1995 säädetty rahoitusuudistus⁸ poisti kuitenkin kuntien valtionosuusuudistukseen liittyen kaikki aikaisemmat resurssisäännökset, mikä johti vuosia kestäneeseen epävarmuuteen ja pyrkimykseen saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen karsimiseksi;

3) **Vuonna 1998** uudistettiin koko koululainsäädäntö⁹, sekä toiminnalliset että resurssisäännökset. Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen rahoitus turvattiin saamelaisten kotiseutualueen kunnissa, joiden alueella vahvistettiin erityisesti saamenkielistä opetusta. Ensimmäinen selkeä perusopetuksen järjestäjälle osoitettu velvoite saamenkielisen opetuksen järjestämisestä tuli voimaan. Velvoitetta saamenkielisen opetuksen järjestämiseen on mahdollista tulkita myös ensimmäiseksi selkeäksi saamenkielisen oppilaan omaa kieltään koskevaksi oikeudeksi.

⁷ SDK 1983/476 ja 1984/718.

⁸ SDK 1983/476, johon muutos 1995/957; SDK 1992/705, johon muutokset 1995/958 ja 1996/1151. Ks. uudistuksesta Lahtinen et al. 2001, 280–301.

⁹ Kom. miet. 1996:4; mm. SDK 1998/628, 1998/629, 1998/630 ja SDK 1998/635.

1.1. Peruskouluajan ensimmäinen lakiuudistus

Peruskouluajan ensimmäinen lakiuudistus toteutettiin vuosina 1983 ja 1984. Saamen kielen aseman kannalta tärkeimmät uuteen lakiin ja asetukseen kirjatut säännökset koskivat opetuskieltä, äidinkielen oppiainetta ja vieraan kielen opetusta. Vanhasta 'lapin kieli' -nimityksestä siirryttiin muussa lainsäädännössä jo aiemmin omaksutun käytännön mukaisesti käyttämään nimitystä 'saamen kieli'.

Opetuskieli. Vuoden 1983 peruskoululaissa¹⁰ säädettiin, että peruskoulun opetuskieli on joko suomi tai ruotsi. Lain 25 §:n 3-4 momentit sisälsivät saamea opetuskielenä koskevat säännökset: *"Saamelaisten kotiseutualueella asuvien saamenkielisten oppilaiden opetuskieli voi olla saame. Saamenkielisestä opetuksesta säädetään tarkemmin asetuksella./ Milloin saamelaisten kotiseutualueella asuva oppilas kykenee opiskelemaan sekä suomen että saamen kielellä, saa oppilaan huoltaja valita opetuskielen."* Vuotta myöhemmin säädetyssä peruskouluasetuksessa määräyksiä tarkennettiin: *"Jos peruskoulussa on saamelaisten kotiseutualueella asuvia saamenkielisiä oppilaita, on näille annettava opetusta myös saamen kielellä, jollei lääninhallitus erityisestä syystä myönnä poikkeusta."*¹¹

Saamen kieltä opetuskielenä koskeneet säännökset seurasivat opetustilannetta saamelaisten kotiseutualueella, jossa saamenkielinen opetus oli käynnistynyt alkuopetuksesta 1970-luvun puolivälissä. Opetus oli tullut mahdolliseksi sen jälkeen kun opetusministeriö oli myöntänyt Utsjoen ja Inarin kunnille poikkeusluvalla valtiosuutta ylimääräisiä luokanopettajan virkoja varten. Peruskoululakia koskevassa hallituksen esityksessä¹² todettiin säännösehdotuksen vastaavan peruskoulussa jo toimivaa käytäntöä ja, että *"asetuksella on tarkoitus säätää, että saamen kielellä annettava opetus nykyisestäään laajenee.--- Tarkoitus on myös jatkaa menettelyä, jonka mukaan saamelaisten kotiseutualueen koulussa voi opetuksen tehostamiseksi olla ylimääräinen opettaja."*

Vuonna 1984 säädetty peruskouluasetus¹³ jatkoi 1970-luvun puolivälissä aloitettua menettelyä - nyt ensimmäistä kertaa asiaa koskevalla erityisellä säännöksellä. Asetuksen 82 §:n 5 mom. mukaan opetusministeriö voi myöntää pykälässä säädetyistä luokanopettajien määrää koulussa säätelevästä oppilasmäärästä *"poikkeuksia myös saamenkielisen opetuksen järjestämiseksi saamelaisten kotiseutualueella."* Ylimääräisten luokanopettajan virkojen saaminen oli edellytys saamenkielisen

¹⁰ SDK 1983/476.

¹¹ SDK 1984/718, 25 § 1 mom.

¹² HE 1982/30, Lakiehdotusten yksityiskohtaiset perustelut, peruskoululaki 25 §.

¹³ SDK 1984/718.

opetuksen järjestämiselle, vaikka sanoja 'ylimääräinen' ja 'poikkeus' kritisoitiinkin kunnissa ja opettajien keskuudessa: oliko saamenkielinen opetus sittenkin poikkeus ja ylimääräistä, eikä koulun perustehtävään liittyvää?

Yksi ylimääräinen virka tarkoitti 28,5 viikkotunnin lisäresurssia koulun tuntikehykseen ja se liittyi, kuten kaikki myöhemmin 1990-luvun alussa säädetty erityiset lisäresurssitkin, vuonna 1984 säädettyyn tuntikehysjärjestelmään.¹⁴ Tuntikehysjärjestelmä säänteli koulun tehtävänsä toteuttamiseksi tarpeellisten oppituntien määrää. Ylimääräisiä luokanopettajan virkoja oli saatu vuoteen 1981 mennessä yhteensä 11, mutta niiden määrä väheni vuoteen 1985 mennessä viiteen opetusministeriön tiukennettua niiden valtionosuuden myöntämisen perusteita. Opetusministeriö noudatti päätöksessään uutta peruskouluasetusta. Päätös aiheutti näkyvää vastustusta kunnissa ja Lapin lääninhallituksessa, jonka kouluosasto toimi 1980-luvulla saamelaisopetuksen kehittäjänä ja neuvotteli aktiivisesti saamelaisalueen kuntien, kouluhallituksen ja ministeriön kanssa.¹⁵ Tilanne kääntyi parempaan suuntaan vuonna 1986, jolloin peruskouluasetuksen em. säännöstä tarkistettiin¹⁶ siten, että valtionapua voitiin saada saamenkielisen opetuksen lisäksi myös äidinkielenä opetettavan suomen ja saamen kielen (ks. seuraava kappale) opetuksen järjestämiseksi. Ylimääräisten luokanopettajan virkojen määrä lisääntyi ollen vuosikymmenen lopussa jälleen kymmenen. Säännös antoi kunnille mahdollisuuden saamenkielisen opetuksen järjestämiseen, mutta siitä koitui kunnille kuitenkin lisärasite, koska niiden oli muutaman vuoden välein haettava virkoja uudestaan ja esitettävä ministeriölle kerta toisensa jälkeen samoja erityisperusteluita virkojen tarpeellisuudesta. Tilanne koettiin kunnissa saamelaisopetuksen epävarmuutta ylläpitäväksi tekijäksi, joka vaikeutti vakituisten opettajien saamista ja siten opetuksen vakiinnuttamista.¹⁷

Saamen kielen ja saamenkielistä opetusta antavien opettajien kieleen liittyvistä kelpoisuusehdoista säädettiin peruskouluasetuksen 94 § 5 momentissa: *”Jos peruskoulussa annetaan saamen kielen opetusta tai jos opetuskielenä on saamen kieli, tulee riittävän monella viranhaltijalla ja tuntiopettajalla olla edellä säädetyn mukaisen suomen kielen taidon ohella opetuksen hoitamisen kannalta riittävä saamen kielen taito.”* Säännös antoi kunnille paljon tulkinnanvaraa ja mahdollisti saamenkielisen opetuksen sellaisissakin tapauksissa, joissa virallisen opettajan kelpoisuuden omaavia saamen kielen taitoisia opettajia ei ollut saatavilla. Säännös oli voimassa em. muodossa vuoteen 1998 asti, jolloin koko koululainsäädäntö uudistettiin.

¹⁴ SDK 1983/476, muutos 1984/132.

¹⁵ Mm. Lapin lääninhallituksen kouluosaston muistiot vuodesta 1979 lähtien, ks. lähdeluettelo.

¹⁶ SDK 1984/718, jonka 82 § koskeva muutos 1986/437.

¹⁷ Mm. Lapin lääninhallitus 22.3.1988.

Äidinkielen oppiaine. Vuoden 1983 peruskoululain 27 § 2 momentissa säädettiin seuraavasti: ”*Saamelaisten kotiseutualueella asuvalle oppilaalle voidaan opettaa äidinkielen oppiaineena saamen kieltä ja suomen kieltä sen mukaan kuin opetussuunnitelmassa määrätään.*” Saamen kielestä tuli siten peruskoulussa osa äidinkielen oppiainetta. Säännös oli periaatteellisesti tärkeä, koska saamen kieli tunnustettiin laissa ensimmäistä kertaa oppilaan äidinkieleksi. Äidinkielenä yhdistelmäoppiaine suomi-saame oli kuitenkin usein käytännössä ongelmallinen, koska yhtenäisiä ohjeita äidinkielen tuntiresurssin jakamisesta kahden kielen kesken ei ollut. Lisäksi kouluissa koettiin ongelmalliseksi molempien kielten oppimäärien noudattaminen.¹⁸

Utsjoen kunta määräsi 1980-luvun puolivälissä peruskoulun opetussuunnitelmaansa ja tuntijaossaan äidinkielen yhdistelmäoppiaineen koskemaan kaikkia oppilaita kolmannelta luokalta lähtien. Tavoitteeksi oli asetettu molemminpuoliseen kaksikielisyteen kasvaminen.¹⁹ Saamen kielen oppimisesta haluttiin tehdä luonnollinen kaikkia oppilaita koskeva asia, kuten kaikki muutkin peruskoulun oppiaineet. Jos saamen kieli olisi jätetty vain vapaaehtoiseksi oppiaineeksi, sillä ei olisi kunnan koululautakunnan mukaan sitä arvoa, mikä sille saamelaisten ydinalueella kuuluu.²⁰ Tilanne nousi ongelmaksi Utsjoen kirkonkylän ala-asteella ja aiheutti mm. kantelun Eduskunnan oikeusasiamiehelle. Kaksi suomalaista vanhempaa ei hyväksynyt saamen kielen opettamista äidinkielen tuntikiintiössä kaikille oppilaille.²¹ Oikeusasiamies ei kuitenkaan katsonut päätöksessään²² kunnan toimineen lain vastaisesti, mutta äidinkieltä koskevaan peruskoululain säännökseen kiista kuitenkin vaikutti. Vuonna 1991 tehdyn muutoksen mukaan saamen kieltä ja suomen kieltä voitiin vastedes opettaa äidinkielen oppiaineena saamelaisten kotiseutualueella asuvalle oppilaalle ”*oppilaan huoltajan suostumuksella*”.²³ Saamen kielen asema ei siten ollut lainsäädännössä niin vahva, että sitä olisi voitu opettaa kaikille yhteisenä aineena paikallisesti.

Vieraan kielen oppiaine. Ruotsinkielisten peruskoulujen ala-asteilla oli jo pitkään opetettu vapaaehtoisena aineena yhtä vierasta kieltä. Sama mahdollisuus ulotettiin vuonna 1983 koskemaan myös saamelaisalueen ala-asteen kouluja ja sitä varten saatiin kahden viikkotunnin lisäresurssi/koulu.²⁴ Vuoden 1984 peruskouluasetuksessa ei enää puhuttu valinnaisaineiden

¹⁸ Mm. Lapin lääninhallitus 22.3.1988.

¹⁹ Saamelaisten koulutusasianneuvosto 20.5.1989.

²⁰ Utsjoen kunta 29.12.1988.

²¹ Eduskunta 15.6.1989; Kujala ja Röntynen 21.11.1988, asiakirja liitteenä Eduskunnan oikeusasiamiehen päätöksessä.

²² Eduskunta 15.6.1989.

²³ SDK 1983/476, jonka 27 § 2 mom muutos 1991/261.

²⁴ SDK 1983/476, 27 § 4 mom ja 31 § 5 mom; 1984/718, 34 § 2 mom ja 35 § 3 mom.

kohdalla lapinkielisten oppilaiden erityiskurssista. Asetuksen 35 §:ssä todettiin, että yhteisten aineiden lisäksi kahdeksannella ja yhdeksännellä vuosiluokalla tarjotaan valinnaisia aineita. Uuden säännöksen mukaan koulussa, jossa oli saamelaisten kotiseutualueella asuvia oppilaita, tuli valinnaisaineena olla saamen kieli. Vapaaehtoista ja valinnaista saamen kielen opetusta koskevat säännökset mahdollistivat saamen kielen opetuksen vieraan kielen oppiaineena. Perusteena vieraan kielen opetukselle oli se, ettei saamen kieli ollut enää kaikkien saamelaisoppilaiden äidinkieli. Lisäksi kouluissa oli myös muita saamen kielen opetukseen tulevia oppilaita.²⁵

Puutteiksi säännöksissä osoittautui se, ettei vieraan kielen opetusta voitu jatkaa läpi koko peruskoulun ja, ettei vieraan kielen opetus ollut mahdollista saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Vapaaehtoisen saamen kielen opetusta voitiin antaa saamelaisalueen ala-asteen kaikilla vuosiluokilla, joiden jälkeen tuli kuitenkin yhden kouluvuoden mittainen tauko, koska valinnaisaineita tarjottiin säännösten mukaan vain 8. ja 9. luokilla. Monet oppilaat lopettivatkin tämän takia saamen kielen opiskelun kokonaan siirtyessään yläasteelle.

1.2. Ristiriitaista kehitystä 1990-luvulla

Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen kehittäminen tuli 1990-luvulla uuteen vaiheeseen, jota leimasivat sekä optimistiset odotukset opetuksen edistymisestä että entistä suuremmat taloudelliset huolet ja epävarmuus. Lainsäädännössä opetuksen mahdollisuuksia oli kehitetty pienin askelin pian kaksi vuosikymmentä ja saamen kielen opetus oli jossakin muodossa alkanut lähes kaikissa saamelaisalueen kouluissa ja opetukseen käytetyt tuntimäärät olivat selvästi lisääntyneet.²⁶ Saamen kieli sai 1990-luvun alussa äidinkielen oppiaineen aseman myös lukiossa ja saamen kielen äidinkielen kokeen suorittaminen ylioppilastutkinnossa tuli mahdolliseksi. Optimismia lisäsivät vielä perustuslakiin tehdyt saamelaisten asemaa ja oikeuksia alkuperäiskansana vahvistaneet muutokset, saamen kielilain säätäminen ja saamelaiskäräjien perustaminen, jotka kaikki vaikuttivat käsityksiin saamen kielen tulevaisuudesta.²⁷

Äidinkielen oppiaine. Saamen kielen aseman ”*merkittävään vahvistumiseen*” viitattiin myös hallituksen opetuslakien muuttamista koskeneessa esityksessä vuonna 1994²⁸. Esityksen mukaan peruskoululain säännös, ”*jonka mukaan peruskoulussa äidinkielen oppitunneilla tulee opettaa sekä*

²⁵ Mm. Lapin lääninhallitus 22.3.1988; Kouluhallitus 1984.

²⁶ Mm. Lapin lääninhallitus 23.01.1987 ja 8.11.1990; Saamelaisten koulutusasiainneuvosto 2.4.1996; Eduskunta K 13/1996 vp.

²⁷ SDK 1991/516, 1995/969, 1995/973, 1995/974, 1983/477 - muutos 1992/426, 1947/717 - muutos 1992/1451.

²⁸ HE 186/1994 vp, 3.

saamen kieltä että suomen kieltä, ei ole sopusoinnussa saamelaisten kielellisten oikeuksien vahvistamista koskevien pyrkimysten kanssa. Säännös on myös ristiriidassa sen kanssa, että opetus voidaan antaa muutoin kokonaan saamen kielellä.” Saamen kieltä esitettiin itsenäiseksi äidinkielen oppiaineeksi ja, että saamea äidinkielenä opiskelevan tulisi opiskella suomen tai ruotsin kieltä toisena kotimaisena kielenä. Oppilaan huoltaja saisi valita, osallistuuko oppilas saamen kielessä vai suomen kielessä järjestettävään äidinkielen opetukseen.

Peruskoululain saamea äidinkielen oppiaineena koskenut 27 § 2 momentin säännös muutettiin hallituksen esityksen mukaisesti seuraavaan muotoon: *”Saamenkieliselle, romanikieliselle ja vieraskieliselle oppilaalle voidaan opettaa äidinkielenä oppilaan omaa äidinkieltä.*” Koska oppilaan huoltaja sai nyt valita kumpaa äidinkieltä, saamea vai suomea, oppilaalle opetettiin, säädettiin peruskouluasetuksen 33 §:n 2 momentissa, että *”Saamenkieliselle, romanikieliselle ja vieraskieliselle oppilaalle, jolle opetetaan äidinkielenä oppilaan omaa äidinkieltä, opetetaan toisena kotimaisena kielenä suomen kieltä tai ruotsin kieltä.*” Lisäksi asetuksessa ja valtioneuvoston tuntijakopäätöksessä varmistettiin vielä saamea äidinkielen oppiaineena lukevan oppilaan mahdollisuus saada halutessaan ruotsin tai suomen kielen opetusta valinnaisaineena. Tuntijakopäätökseen kirjattiin myös saamen kieltä äidinkielenä opettavalle koululle mahdollisuus poiketa muista äidinkielen, vieraiden kielten ja valinnaisaineiden opetusta koskevista tuntimääräyksistä.²⁹

Saamelaisalueen kouluissa säännökset saamen kielestä itsenäisenä äidinkielen oppiaineena ja suomen kielestä toisena kotimaisena kielenä otettiin ristiriitaisesti vastaan. Säännös paransi selvästi saamen kielen asemaa, mutta monet kaksikielisten oppilaiden vanhemmat eivät hyväksyneet sitä, että oppilaan oli valittava äidinkielen oppiaineekseen koulussa vain toisen vanhemman äidinkieli. Monissa perheissä lapset kasvatettiin kaksikielisiksi toisen vanhemman puhuessa lapsilleen äidinkieltään saamea ja toisen äidinkieltään suomea. Koulujen yleiseksi käytännöksi tulikin, että saamea äidinkielenään lukevat oppilaat saivat molempien kielten opetusta äidinkielen oppitunneilla, molempia omina oppiaineinaan. Suomi toisena kielenä oppimäärä koettiin ongelmalliseksi eikä pienissä kouluissa ollut aina mahdollista järjestää suomen kielessä opetusta monella tasolla.

Säännös suomen kielestä toisen kotimaisen kielen oppiaineena pysyi voimassa vuoteen 2001 asti, jolloin säädettiin koululainsäädännön kokonaisuudistukseen (1998) liittyen perusopetuksen uudesta

²⁹ SDK 1983/476, muutos 1994/1448; SDK 1984/718, muutos 1994/1457; SDK 1993/834, muutokset 1995/346 ja 1998/1198.

tuntijaosta. Tuntijakoasetuksen 8 § 3 momentissa määrättiin, että mm. saamea äidinkielenään lukevalle oppilaalle ”*opetetaan toisen kotimaisen kielen sijasta suomen kieltä tai ruotsin kieltä erityisen oppimäärän mukaisesti.*”³⁰ Saamen kielen itsenäisen oppiaineen asema vaikutti siten ruotsin kielen asemaan koulun kieliohjelmassa. Siitä oli tullut saamenkielisille oppilaille valinnainen jo vuodesta 1994 alkaen, toisin kuin suomea äidinkielenään puhuville oppilaille, joille ruotsi on kaikille yhteinen toisen kotimaisen kielen oppiaine. Käytännössä kuitenkin vain erittäin harvat saamea äidinkielenään lukeneet oppilaat ovat jättäneet valitsematta ruotsin kielen. Kokemukset saamea äidinkielenään lukevien oppilaiden kielivalinnoista näyttävätkin menevän aivan toiseen suuntaan. Kartoittaessani Utsjoen koulujen kielitilannetta vuonna 2012 kävi ilmi, että saamea äidinkielenään oppivat valitsevat eniten myös lisäkieliä opetukseensa.³¹

Opetuskieli. Saamea opetuskielenä koskevaa säännöstä peruskouluasetuksessa tarkistettiin vuonna 1992³². Asetuksen 25 § 1 momentin säännöksestä tuli lain vastaavaa säännöstä (25 § 3-4 mom) velvoittavampi. Sen mukaan ”*jos peruskoulussa on saamelaisten kotiseutualueella asuvia saamenkielisiä oppilaita, on näille annettava opetusta myös saamen kielellä.*” Muutoksena edellisestä säännöksestä poistettiin mahdollisuus poikkeusluvan hakemiseen lääninhallitukselta.

Vieraan kielen oppiaine. 1990-luvun alussa peruskoululain 27 §:ään tehdyissä muutoksissa saamen kielen opettaminen ala-asteella alkavana pitkänä vieraana kielenä (A-kieli) tuli mahdolliseksi ensimmäistä kertaa. Säännös mahdollisti saamen kielen opetuksen vieraan kielen oppiaineena peruskoulun kaikilla vuosiluokilla. Kahden viikkotunnin tuntiresurssista vapaaehtoisen kielen opetukseen säädettiin peruskouluasetuksen 45 §:ssä. Uudistuksen yhteydessä myös yläasteet saivat valinnaista saamen kieltä varten kahden viikkotunnin erityisen tuntiresurssin jokaista vuosiluokkaa kohti. Resurssit mahdollistivat katkeamattoman saamen vieraan kielen opetuksen läpi koko peruskoulun. Vapaaehtoisen saamen kielen opetus tuli mahdolliseksi myös kotiseutualueen ulkopuolisissa kouluissa.³³

Resurssisäännökset. Taloudellisesti merkittävin 1990-luvun alun muutoksista oli peruskouluasetuksen 82 § 5 momenttiin kirjoitettu säännös, joka koski valtionosuuden laskemisessa

³⁰ SDK 2001/1435. Vuonna 2004 toteutetussa opetussuunnitelman perusteiden uudistuksessa ´suomi saamenkielisille´-niminen oppimäärä tuli kuulumaan Äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaineeseen, jossa määriteltiin yhteensä 11 erilaista oppimäärää, Opetushallitus 16.1.2004.

³¹ Keskustelu sivistystoimenjohtaja Arja Alaraudanjoen kanssa/ Utsjokisuun koulu 21.9.2012.

³² SDK 1984/718, muutos 1992/1174.

³³ SDK 1983/476, muutokset 1991/261 ja 1992/707; 1984/718, muutokset 1992/1174, 1993/688.

käytettävän tuntimäärän korottamista saamelaisten kotiseutualueella. Säännöksen mukaan koulussa, jossa oli saamelaisten kotiseutualueella asuvia saamenkieliseen tai saamen kielen opetukseen osallistuvia oppilaita, oli yksi laskennallinen luokanopettajan virka enemmän kuin säännöksen 1 ja 2 momenteissa säädettiin. Säännös lopetti vuonna 1975 alkaneen käytännön, jonka mukaan kuntien oli pitänyt määrävuosittain hakea poikkeuslupaa kaikille tarvittaville ylimääräisille luokanopettajan viroille. Kunkin koulun ensimmäinen ylimääräinen virka voitiin nyt perustaa tarpeen mukaan. Seuraaville viroille tuli kuitenkin edelleen hakea poikkeuslupaa. Säännöksen voimaantulon seurauksena saamenkielinen opetus näytti vakiintuvan niillä ala-asteilla, joilla sitä järjestettiin. Merkittävää oli myös se, että lisäresurssi saatiin automaattisesti myös kielen opetuksen perusteella.³⁴

Yläasteella annettavaa saamenkielistä opetusta koskevat resurssisäännökset olivat ala-asteen ylimääräisiä luokanopettajia koskevaa säännöstä vaatimattomampia. Peruskoulun yläasteella käytettävää tuntimäärää oli mahdollista korottaa saamenkielisen opetuksen järjestämiseksi enintään viisi tuntia viikossa kutakin vuosiluokkaa kohti.³⁵ Vuonna 1992 säädetty uusi laki opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta toi myös pienen lisän Utsjoen ja Inarin kuntien opetustoimen valtionosuuksiin. Säännöksen merkitys oli taloudellisesti pieni, mutta periaatteellisesti tärkeä, koska saamelaisalue vertautui maan muihin kaksikielisiin alueisiin.³⁶ Vuonna 1993 säädettiin vielä keskusteluissa usein Lex Utsjoeksi mainittu opetuksen laskennallista tuntimäärää koskeva säännös opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta annettuun asetukseen. Säännöksellä oli merkitystä Utsjoen kunnalle noin 1,5 milj. mk/vuosi.³⁷ Resurssisäännökset olivat monimutkainen kokonaisuus, mutta takasivat puutteistaan huolimatta kunnille entistä paremmat mahdollisuudet edistää saamen kielen ja saamenkielistä opetusta.

Vuonna 1995 toteutettiin laajempaan kuntien valtionosuusjärjestelmän uudistukseen liittynyt opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksen muutos, jolla poistettiin kerralla kaikki edellä mainitut resurssipalapelien osat. Erityisresurssit olivat perustuneet vuonna 1984 säädettyyn tuntikehysjärjestelmään, jonka voimassaolo päättyi vuoden 1995 lopussa.³⁸ Koulutuksen rahoituslainsäädäntöä kehitettiin usean osittaisuudistuksen kautta jo vuodesta 1993 lähtien. Uudistus merkitsi siirtymistä aikaisemmasta todellisiin kustannuksiin perustuneesta

³⁴ SDK 1984/718, muutos 1992/1174.

³⁵ SDK 1984/718, muutos 1992/1174, 45 § 5 ja 7 mom.

³⁶ SDK 1992/705, 12 § 1 mom.

³⁷ SDK 1992/820, muutos 1993/812, 1 § 2 mom.

³⁸ SDK 1992/705, muutos 1995/958.

käyttökustannusten valtionosuudesta laskennallisiin yksikköhintoihin perustuvaan rahoitusjärjestelmään. Koulutuksen järjestäjälle myönnettyllä rahalla ei uudistuksen jälkeen ollut enää korvamerkkiä, vaan kunnat saattoivat käyttää enemmän itsenäistä päätösvaltaa varojen kohdentamisessa. Lainsäädäntö ei enää estänyt kunnan saaman rahoituksen käyttämistä myös täysin koulutuksen ulkopuolisiin tarkoituksiin.³⁹

Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen kannalta rahoitusuudistus oli katastrofi. Opetus saatettiin kolmen vakaamman vuoden jälkeen jälleen epävarmuuden tilaan, harkinnanvaraisten valtionosuuksien varaan ja lisäksi kilpailemaan rahoituksesta muiden kunnallisten palveluiden kanssa. Tilannetta pyrittiin korjaamaan rahoituksen perusteena olevien yksikköhintojen prosentuaalisella korotuksella kunnille, jotka antoivat opetusta saamen kielellä. Tilanne oli kuitenkin korotusten suhteen paradoksaalinen. Valtionosuusuudistukseen sisältyneen tasausjärjestelmän vuoksi yksikköhintoihin tehdyt korotukset eivät tuoneet kunnille yhtään lisää rahaa. Kaikkien saamelaisalueen kuntien valtionosuusmenetykset olivat huomattavat ja oli selvää, ettei kunnilla olisi enää mahdollisuuksia edes saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen pysyttämiseen uudistukseen mennessä aikaansaadulla tasolla.⁴⁰ Inarin kunta sai laskennallisia korotuksia vuodelle 1997 yhteensä noin 2,5 milj. mk, jota vastaavan summan se kuitenkin menetti uuteen rahoitusjärjestelmään liittyneen tasausjärjestelmän seurauksena. *”Tosiasiassa kunnan saaman valtionosuuden määrä on sama siitä riippumatta järjestetäänkö saamenkielistä ja saamen kielen opetusta vai ei”*, todettiin kunnan opetusministeriölle tekemässä esityksessä vuonna 1997. Kunta esitti opetusministeriölle, *”että saamenkielisen ja saamen kielen opetuksen osuus irrotetaan kokonaan muusta peruskoulun ja lukion laskennallisesta valtionosuusjärjestelmästä. Saamen opetuksen rahoitusta varten tulisi kehittää järjestelmä, jossa kunta etukäteen tietää valtion rahoituksen määrän, esimerkiksi entisen tuntikehysjärjestelmän tapaisesti. Rahoitus ei saa olla harkinnanvarainen eikä tilapäinen.”*⁴¹

Utsjoen kunta reagoi rahoitusmuutoksiin vuoden 1994 lopussa kunnanvaltuuston tekemällä päätöksellä, jonka mukaan yläasteella saisi vastedes antaa vain viisi viikkotuntia saamenkielistä opetusta kullakin vuosiluokalla. Lisäksi valtuusto päätti lopettaa ala-asteilla annetun esiopetuksen, tiukentaa valinnaisaineiden ryhmäkokovaatimuksia ja jättää osan opettajan viroista täyttämättä. Perusteluina päätökseen johtaneessa aloitteessa todetaan, että *”Utsjoen kunta on esittänyt*

³⁹ Lahtinen et al. 2001, 280–301.

⁴⁰ SDK 1992/705, muutos 1996/1151; Utsjoen kunta 8.6.1995; Saamelaisien koulutusasiainneuvosto 2.4.1996; Eduskunta K 13/1996 vp, 143–144.

⁴¹ Inarin kunta 6.10.1997, josta lainaukset.

valtiovallalle vuosikautia, että saamenkielisestä opetuksesta aiheutuvat kustannukset maksettaisiin kunnalle täysimääräisenä.” Päätös aiheutti yhden kunnallisvalituksen ja noin 70 kuntalaisen allekirjoittaman vaatimuksen päätöksen purkamisesta ja saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen turvaamisesta.⁴²

Opetusministeriön alaisuudessa vuosina 1987-1996 toiminut saamelaisten koulutusasiainneuvosto (*Sámiid skuvlenáššiidráđđi*), saamelaiskäräjät ja saamelaiskäräjien yhteyteen vuonna 1997 asetettu saamelaisten koulutusasiain yhteistyöelin (*Sámi skuvlenáššiid oktasašbargoorgána*) tekivät esityksiä, joiden mukaan kunnille säädettäisiin velvollisuus saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen järjestämiseen ja osoitettaisiin samalla täysimääräinen opetuksen todellisiin menoihin perustuva valtion rahoitus.⁴³ Yhteisenä huolena oli opetuksen myönteisen kehityksen katkeaminen ja saamen opetuksen nouseminen etniseksi kiistakysymykseksi kuntien varojen käytöstä päätettäessä. Kestämättömimmältä tilanne näytti Utsjoen kunnassa, jonka laskettiin uudistuksen seurauksena menettävän opetustoimen valtionosuuksistaan 50 %.⁴⁴

Suurten kansallisten lainsäädäntö- ja rahoitusuudistusten puristukseen jääneen saamelaisopetuksen hätätila huomattiin monella taholla. Asian esille nousemista edistivät juuri toteutetut saamelaisten asemaa ja oikeuksia alkuperäiskansana koskeneet perustuslaki- ja kielilakiuudistukset, saamelaisten itsehallintoelimen saamelaiskäräjien perustaminen ja myös valmistautuminen Euroopan neuvoston vähemmistösovimukseen liittymiseen⁴⁵. Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen tilanne oli kehittymässä päinvastaiseen suuntaan ja tilanne oli selvästi vastoin perustuslaissa juuri säädettyä saamelaisille alkuperäiskansana kuuluvaa oikeutta omaan kieleensä ja kulttuuriinsa. Valtion tilintarkastajat tekivät vuonna 1995 erityisen tarkastuksen, jossa saamelaisopetuksen asiat olivat keskeisellä sijalla. Tilintarkastajien kertomuksen johtopäätökset olivat selvät: ”*nykyisellä valtionosuuslainsäädännöllä saamelaiskunnat eivät pysty ylläpitämään saamen ja saamenkielistä opetusta. Valtion on taattava tämän opetuksen riittävä taso ja laajuus.*”⁴⁶

⁴² Utsjoen kunta 28.12.1994, 101 §, asia 7; Lapin lääninoikeudelle, kunnallisvalitus 3.3.1995, allekirjoittajina Kaaren Kitti ja Niila Outakoski, valituksen liitteenä kunnanhallituksen puheenjohtajalle 15.11.1994 luovutettu aloite, josta lainaus; Ohcejoga gieldda váldostivrii/ Utsjoen kunnan valtuustolle, 70 kuntalaisen allekirjoittama kirje toukokuussa 1995.

⁴³ Saamelaiskäräjät 15.4.1996; Saamelaisten koulutusasiainneuvosto 2.4.1996; Saamelaiskäräjät/ Saamelaisten koulutusasiain yhteistyöelin 22.4.1997.

⁴⁴ Saamelaiskäräjien ja saamelaisalueen kuntien yhteinen kirjelmä opetusministeri Heinoselle 24.11.1997; Utsjoen kunta/Seija Karttunen, laskelma 19.11.1997, liitteenä em. kirjeessä.

⁴⁵ SDK 1991/516, 1995/969, 1995/973 ja 1995/974; Euroopan neuvosto 1992 ja 1995.

⁴⁶ Eduskunta K 13/1996 vp, 138-147, lainaus sivulta 147.

Saamelaisopetuksen tilanne nousi esille myös Eduskunnan valiokunnissa niiden käsitellessä hallituksen esitystä koululainsäädännön kokonaisuudistukseksi. Valtiovarainvaliokunta, joka käsitteli erityisesti opetustoimen uutta rahoitusjärjestelmää, kiinnitti huomiota saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen kehittymisen vaarantumiseen. Valiokunnan lausunto noudatti valtion tilintarkastajien linjaa: ”saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen rahoitus tulee pikaisesti ratkaista.” Valtiovarainvaliokunnan lausunnossaan esittämällä perusteilla sivistysvaliokunta ehdotti eduskunnan hyväksyttäväksi seuraavan lausuman (20): ”Eduskunta edellyttää, että hallitus kiirehtii sellaisen rahoitusjärjestelmän aikaansaamista, joka turvaa saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen myönteisen kehityksen jatkumisen.” Eduskunta hyväksyi lausuman käsitellessään koululainsäädännön kokonaisuudistusta koskenutta lakipakettia kesällä 1998.⁴⁷ Eduskunnan hyväksymät uudet säädökset merkitsivät perusteellista koko koululainsäädäntöä koskevaa remonttia. Uudet lait astuivat voimaan vuoden 1999 alussa.

Opetusministeriö asetti jo hieman ennen koululainsäädännön eduskuntakäsittelyä työryhmän selvittämään saamelaisten kotiseutualueen kunnissa järjestettävän saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen turvaamiseksi tarvittavaa rahoitusta. Työryhmälle annettiin aikaa vain muutama kuukausi. Se esitti yksimielisesti saamelaisopetuksen korvamerkittyä ja menoperusteista valtionavustusta vuoden 1999 alusta lukien. Työryhmässä olivat edustettuina lainsäädännön ja rahoituksen asiantuntijat opetusministeriöstä, Opetushallituksesta, kuntaliitosta ja lisäksi edustajat saamelaisalueen kunnista, saamelaiskäräjiltä ja Lapin lääninhallituksesta.⁴⁸

1.3.Opetus turvataan saamelaisten kotiseutualueella

Opetusministeriön työryhmän esitys eteni nopeasti hallituksen esitykseksi ja asian oli määrä ehtiä seuraavan vuoden talousarvion eduskuntakäsittelyyn. Hallituksen esityksessä todettiin, että uudella säännöksellä on tarkoitus parantaa saamen kielen asemaa koulujärjestelmässä kannustamalla saamelaisten kotiseutualueen kuntia järjestämään saamenkielistä ja saamen kielen opetusta aiempaa enemmän. Esityksessä viitattiin hallitusmuodon 14 §:n 3 momenttiin sisältyvään säännökseen, jonka mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Toinen peruste liittyi Suomea sitovien kansainvälisten sopimusten, kuten Euroopan neuvoston vähemmistösopimusten, tavoitteisiin. Hallitus esitti toteutuneen opetuksen määrään sidottua korvamerkittyä rahoitusta, jolla katettaisiin ne keskimääräiset kustannukset, jotka aiheutuvat mainitun opetuksen edellyttämän opetushenkilöstön palkkaamisesta. Avustusta ei

⁴⁷ HE 86/1997 vp; Eduskunta/ VaVL 18/1998 vp; Eduskunta/ SiVM 3/1998 vp; EV 70/1998 vp.

⁴⁸ Opetusministeriö 1998.

myönnettäisi muihin kustannuksiin, kuten kuljetuksiin, kiinteistöjen ylläpitoon ja oppimateriaalikustannuksiin, joista viimeksi mainittua valtio tukee erikseen. Eduskunnan sivistysvaliokunta piti ehdotusta perusteltuna, ”*vaikka se on poikkeus kuntien valtiosuusjärjestelmän yleisistä periaatteista. Hallituksen esitykseen sisältyvä ehdotus on tarpeen tämän hallitusmuodossa mainitun alkuperäiskansan oman kielen olemassaolon turvaamiseksi.*”⁴⁹

Uudistus toteutettiin kotiseutualueen osalta saamelaiskäräjien ja kotiseutualueen kuntien esittämällä tavalla ja sitä voi pitää merkittävimpänä saamelaisopetusta peruskoulun ajalla koskeneena uudistuksena Suomessa, erityisesti yhdistettynä samaan aikaan voimaan tulleeseen saamenkielistä opetusta koskevaan säännökseen. Saamen opetuksen rahoitussäännös merkitsi poikkeusta juuri hyväksytyyn uuteen valtiosuusjärjestelmään ja sitä voi pitää alkuperäiskansan oman kielen ja omakielistä opetusta koskevana positiivisena erityiskohteluna. Säännös kirjattiin muutoksena neljä kuukautta aiemmin säädettyyn opetus- ja kulttuuritoimen rahoituslakiin ja se tuli voimaan yhtä aikaa muun uudistetun lainsäädännön kanssa (1999) seuraavassa muodossa:

*“Saamelaisten kotiseutualueen kunnille sekä muille mainitulla alueella toimiville koulutuksen järjestäjille myönnetään vuosittain valtioneuvostusta saamenkielisestä ja saamen kielen opetuksesta perusopetuksessa, lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa aiheutuviin kustannuksiin valtioneuvoston vahvistamien perusteiden mukaisesti. Valtioneuvostukset yhteenlaskettuina vastaavat mainittuun opetukseen tarvittavan opetushenkilöstön palkkaamisesta aiheutuvia keskimääräisiä kustannuksia.”*⁵⁰

Valtioneuvoston päätöksen mukaan edellytyksenä valtioneuvostuksen saamiselle vuoden 2002 loppuun saakka oli, että oppilasryhmän keskikoko kunnassa oli vähintään viisi (5). Valtioneuvosto alensi rahoituksen edellytyksenä olevaa kuntakohtaista opetusryhmän keskikokovaatimusta vuoden 2003 alusta alkaen kolmeen (3).⁵¹

Uuden rahoitusjärjestelyn seurauksena saamelaisalueen kunnat saivat vastedes noin 100 %:n rahoituksen järjestämänsä saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen palkkamenoihin. Kuntien saama valtion rahoitus on kannustanut lisäämään saamen kielen ja saamenkielistä opetusta, koska valtioneuvostuksen määrä on sidoksissa annetun opetuksen määrään. Uuden säännöksen voimaan

⁴⁹ HE 150/1998 vp, 6-8; SiVM 13/1998 vp – HE 150/1998 vp, josta lainaus.

⁵⁰ SDK 1998/1186, 43 § 2 mom.

⁵¹ SDK 1999/191, muutos 2002/1117.

tulon jälkeen saamen opetuksen ja muiden kunnallisten palveluiden väliseen resurssikilpailuun ja siitä seuraaviin etnisiin kiistoihin ei enää ollut aihetta. Muutos merkitsi lisäksi yhtenäisiä rahoitusperiaatteita perusopetuksessa sekä lukio- ja ammatillisessa koulutuksessa annettavalle saamen kielen ja saamenkieliselle opetukselle ja se mahdollisti yhteisten saamenkielisten opettajien palkkaamisen kouluille. Saamelaiskäräjät kiinnitti kuitenkin Eduskunnan sivistysvaliokunnalle asiasta antamassaan lausunnossa huomiota siihen, ettei rahoitusjärjestely koske saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolisissa kunnissa annettavaa saamen kielen opetusta eikä poista kaikkia opetuksen ongelmia, kuten opettajapulaa ja oppimateriaalin puutetta. Saamelaiskäräjien lausunnon mukaan valtion rahoitus tulisi myöhemmässä vaiheessa saattaa koskemaan myös saamelaisalueen ulkopuolisissa kunnissa annettavaa saamen kielen äidinkielen opetusta: ”Äidinkielen taitojen kehittäminen ei saisi olla riippuvainen oppilaan asuinkunnasta, vaan jokaisella tulisi olla oikeus oman äidinkieltensä opiskeluun. Kaikki oppiminen perustuu äidinkieleen, joka on kielellisten ihmisoikeuksien perusta”.⁵²

Opetus- ja kulttuuritoimen rahoituslaki uudistettiin vuonna 2009 ja saamen opetuksen erityisrahoitusta koskeva säännös, samoin kuin valtioneuvoston määrittelemät perusteet säilytettiin entisellään.⁵³ Saamelaisten kotiseutualueen kuntien saama valtionavustus oli uudistuksen alkuvuosina yhteen laskettuna noin 1 milj. euroa. Summa on kaksinkertaistunut 15 vuodessa ollen vuoden 2014 valtion talousarviossa yhteensä 2 milj. euroa⁵⁴. Valtionavustuksen kaksinkertaistuminen kertoo ennen muuta saamenkieliseen opetukseen käytetyn tuntimäärän kasvusta. Saamelaisopetuksen kokonaisoppilasmäärä ei ole merkittävästi kasvanut vuoden 1999 alussa voimaan tulleen rahoitussäännöksen jälkeen, mutta se ei ole myöskään pienentynyt. Tämä puolestaan tarkoittaa saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen suhteellisen osuuden kasvamista kunnissa, joiden asukasmäärät ja perusopetusikäisten ikäluokat ovat pienentyneet.

Opetuskieli ja äidinkieli. Toinen merkittävistä vuonna 1998 toteutetuista saamelaisopetusta koskeneista uudistuksista oli säännös perusopetuksen opetuskielestä. Ensimmäinen ja toistaiseksi ainoa saamen kieleen liittyvä opetuksen järjestäjää sitova selkeä velvoite kirjattiin perusopetuslain⁵⁵ 10 §:n 2 momenttiin. Säännöksen mukaan

⁵² Saamelaiskäräjät 23.10.1998.

⁵³ SDK 2009/1705, 45 § 1 mom.

⁵⁴ Valtion talousarvio 2014, 29.10.30, 16.

⁵⁵ SDK 1998/628.

“Koulun opetuskieli on joko suomi tai ruotsi. Opetuskielenä voi olla myös saame, romani tai viittomakieli. Lisäksi osa opetuksesta voidaan antaa muulla kuin edellä mainitulla oppilaan omalla kielellä, jos se ei vaaranna oppilaan mahdollisuutta seurata opetusta./ Saamelaisten kotiseutualueella asuvien saamen kieltä osaavien oppilaiden opetus tulee antaa pääosin saamen kielellä.--- / Jos opetuksen järjestäjä antaa opetusta useammalla kuin yhdellä sellaisella 1 ja 2 momentissa tarkoitettulla opetuskielellä, jolla oppilas pystyy opiskelemaan, oppilaan huoltaja saa valita opetuskielen.---”

Säännökseen sisällytetty velvoite on mahdollista tulkita kotiseutualueella asuvan saamenkielisen oppilaan subjektiiviseksi oikeudeksi saamenkieliseen opetukseen. Säännöksen minimitasoinen noudattaminen olisi voinut merkitä taantumista Utsjoen ala-asteen kouluissa, joissa saamenkielinen opetus kattoi 1990- ja 2000-lukujen vaihteessa jo valtaosan koko opetuksesta. Säännöksellä ei kuitenkaan ole ollut saamenkielisen opetuksen määrää vähentävää vaikutusta samanaikaisesti voimaan tulleen kannustavan rahoitussäännöksen ansiosta. Säännöksen noudattamisessa sen sijaan on ollut vaikeuksia erityisesti inarin- ja koltansaamenkielisen opetuksen ja vuosiluokilla 7-9 annettavan opetuksen osalta.

Saamen kieli säilytti asemansa itsenäisenä äidinkielen oppiaineena vuoden 1998 lakiuudistuksessa ja äidinkielen opetus liitettiin asiaa koskevassa säännöksessä oppilaan opetuskieleen. Lain 12 §:n 1 momentin mukaan ”Äidinkielenä opetetaan oppilaan opetuskielen mukaisesti suomen, ruotsin tai saamen kieltä.” Koulujen kielten opetukseen joustavuutta tuoneet säännökset, eli poikkeamismahdollisuus yleisistä tuntimääräyksistä, säilytettiin entisellään uutta perusopetuslakia seuranneessa tuntijakoasetuksessa.⁵⁶

Opetussuunnitelma. Vuonna 1998 säädettyyn perusopetuslakiin kirjattiin myös uusi, koulutuksen järjestäjiä velvoittava säännös opetussuunnitelmasta. Säännöksen mukaan ”*Opetussuunnitelma hyväksytään erikseen suomenkielistä, ruotsinkielistä ja saamenkielistä sekä tarvittaessa muulla kielellä annettavaa opetusta varten.*”⁵⁷ Opetussuunnitelmasäännös on mahdollistanut aiempia säännöksiä selkeämmin saamen kielen erityispiirteiden, saamelaisten historian ja saamelaisten kulttuurisisältöjen huomioon ottamisen paikallisessa saamenkielisen opetuksen opetussuunnitelmassa.

⁵⁶ SDK 2001/1435, 8 §. Kielten opetusta koskevat erityissäännökset sisältyvät myös vuonna 2012 annettuun viimeisimpään perusopetuksen tuntijakoasetukseen SDK 2012/422, 8 §.

⁵⁷ SDK 1998/628, 15 § 1 mom.

1.4. Saamen opetusta koskevat säännökset kotiseutualueen ulkopuolella

Opetuksen lainsäädännössä ei ole ollut erityisiä säännöksiä saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella annettavasta saamen kielen tai saamenkielisestä opetuksesta. Saamea opetuskielenä sekä äidinkielen ja vieraan kielen oppiaineina koskevissa säännöksissä ei kuitenkaan ole ollut alueellisia rajoituksia enää 1990-luvulla lainsäädäntöön tehtyjen muutosten jälkeen. Lainsäädäntö suo siten periaatteessa mahdollisuuksia opetuksen järjestämiselle myös kotiseutualueen ulkopuolella. Käytännössä se on kuitenkin ollut mahdotonta monista syistä⁵⁸.

Saamen kielen opetuksen käynnistyttyä kerhomuotoisena 1980- ja 1990- lukujen vaihteessa kolmella paikkakunnalla (Helsinki, Sodankylän kirkonkylä ja Rovaniemi) alkoivat kysymykset opetuksen asemasta myös kotiseutualueen ulkopuolella nousta vähitellen esille. Saamen kielen opetus saatettiin vuonna 1995 samojen määräysten alaisiksi maahanmuuttajien kielten opetuksen kanssa. Opetusministeriön päätös ”*maahanmuuttajien sekä saamenkielisten, romanikielisten ja vieraskielisten oppilaiden täydentävään opetukseen peruskoulussa ja lukiossa myönnettävän valtionavustuksen perusteista*”⁵⁹ korvasi aiemmin voimassa olleen päätöksen, jossa saamen kieltä ei vielä mainittu⁶⁰.

Päätöksen⁶¹ mukaan kouluille, joissa ei järjestetty peruskoululain mukaista (saamen) äidinkielen opetusta, oli mahdollista suorittaa valtionavustusta enintään kahdesta opetustunnista viikossa opetusryhmää kohti. Avustuksen saamisen ehtona oli, että opetusryhmään kuului lukukauden alussa vähintään neljä oppilasta. Samassa ryhmässä voi päätöksen mukaan olla asianomaista kieltä äidinkielenään tai muutoin tätä kieltä kotonaan puhuvia oppilaita, oppilaita eri vuosiluokilta ja eri kouluista. Päätöksen mukaan opetus tuli ”*pääasiallisesti järjestää oppituntien ulkopuolella*”.

Voimassa oleva säännös on vuodelta 2009⁶². Sen 3 §:n mukaan valtionavustusta mm. saamenkielisten äidinkielen opetukseen voidaan myöntää kahdesta opetustunnista viikossa jokaista neljän oppilaan laskennallista ryhmää kohti. Muutoksena aiempiin määräyksiin, voi saamenkielisten (ja romanikielisten) oppilaiden ryhmän vähimmäiskoko olla kaksi ja opetus tulee sijoittaa oppilaiden työjärjestykseen ja järjestää oppilaan työpäivän aikana. Vuonna 2009 annettu asetus

⁵⁸ Ks. mm. Saamelaiskäräjät 2009.

⁵⁹ Opetusministeriön päätös 1995/248.

⁶⁰ Opetusministeriön päätös 1993/1693.

⁶¹ Opetusministeriön päätös 1995/248, 3-6 §.

⁶² SDK 2009/1777.

perustuu samana vuonna uudistettuun opetus- ja kulttuuritoimen rahoituslakiin, jossa viitataan ensimmäistä kertaa saamenkielisten äidinkielen opetuksen järjestämiseen muualla kuin saamelaiden kotiseutualueella⁶³.

Opetusministeriön vuonna 1995 tekemä päätös merkitsi aikanaan edistysaskelta, koska saamen kielen opetuksen järjestämiseen oli nyt mahdollista saada valtionavustusta ja opetuksen järjestämiselle saatiin jonkinlainen perusta. Saamelaisoppilaiden rinnastaminen maahanmuuttajaoppilaisiin ja saamen kielen rinnastaminen maahanmuuttajien omiin kieliin herätti kuitenkin kummastusta ja johti erikoisiin tilanteisiin joillakin paikkakunnilla. Esimerkkinä mainittakoon Helsingin kaupungin opetusviraston maaliskuussa 2007 haettavaksi julistama maahanmuuttajien äidinkielen opettajan osapäiväinen tehtävä, opetettavana kielenä saamen kieli. Ilmoitus kuvasi haettavaksi julistettua tehtävää mm. seuraavasti:

*”Haemme saamen kielen opettajaa, mikäli saamen kielen opetusta haluava ryhmä muodostuu./ Maahanmuuttajien äidinkielen opettajan tehtävänä on opettaa maahanmuuttajataustaisille oppilaille heidän äidinkieltään tai kotona puhuttua kieltä. Opetuksen tavoitteena on saada oppilaat kiinnostumaan omasta äidinkielestään, käyttämään ja kehittämään äidinkielen taitojaan sekä arvostamaan omaa taustaansa ja kulttuuriaan. - - - / Opetukseen osallistuminen on vapaaehtoista ja sitä annetaan kaksi tuntia viikossa. - - - / Päätoiminen opettaja opettaa useissa eri kouluissa ja hän voi joutua siirtymään koulusta toiseen saman päivän aikana. Opettajalta toivotaan siten joustavuutta. Myös suomalaisen koulujärjestelmän tuntemus ja riittävän hyvä suomen kielen taito katsotaan eduksi.”*⁶⁴

Kaupungin kouluvirasto poisti työpaikkailmoituksen kuvatussa muodossa verkkosivuiltaan sen jälkeen kun saamen kielen asemaan maahanmuuttajakielenä kiinnitettiin erityistä huomiota.

Samankaltaisia esimerkkejä löytyy myös muista kaupungeista, mm. Tampereelta, jossa saamen kieli on esiintynyt säännönmukaisesti samalla listalla maahanmuuttajakielten kanssa, joista monet ovat suuria maailman kieliä kuten arabia, englanti, espanja, saksa, venäjä ja kiina⁶⁵. Tampereelta ja

⁶³ SDK 2009/1705, 45 § 2 mom.

⁶⁴ < <http://www.helsinki.fi/> >, opetusviraston verkkopalvelut/ kaupungin avoimet työpaikat, 15.03.2007, josta lainaus.

⁶⁵ Mm. Tampereen kaupungin MAI-lukujärjestys 28.08.2008: ”Maahanmuuttajien äidinkielen opetus, lukuvuosi 2008-2009.” Listalla esiintyvät seuraavat maahanmuuttajien äidinkielet: albania, arabia, englanti, espanja, heprea, italia, japani, kiina, kurdi, pashtu, persia, punjabi, romania, saame, saksa, somali, thai, vietnam, viro ja venäjä (<http://koulut.tampere.fi/materiaalit/mai/sanasto/l-n/lukujarjestys.htm>).

Espoosta löytyy myös esimerkkejä saamen kielen oppilaiden saamista erillisistä todistuksista, jotka noudattavat Opetushallituksen ohjeita ja joiden otsikkona on ”*Todistus osallistumisesta maahanmuuttajien äidinkielen (saamen kielen) opetukseen*”⁶⁶.

Saamelaisopetuksen ongelmat kotiseutualueen ulkopuolella kiteytyvät opetuksen toiminnallisen ja rahoitusta koskevan lainsäädännön puutteisiin. Aiempien vuosikymmenten aikana kehitetty säännöstö ei enää vastaa tämän päivän tilannetta. Saamelaisopetusta koskevia säännöksiä ei ole tarkistettu vuoden 1998 jälkeen ja ne turvaavat opetuksen mahdollisuuksia lähes yksinomaan saamelaisten kotiseutualueella. Saamelaisten väestötilanne on kuitenkin muuttunut rajusti 2000-luvun aikana. Kun 1990-luvun lopulla, jolloin koululainsäädäntö uudistettiin kokonaisuudessaan, valtaosa saamelaisväestöstä asui vielä laissa määritellyllä kotiseutualueella, on tilanne nyt aivan toinen. Noin 65 % koko saamelaisväestöstä ja noin 70 % alle 10-vuotiaista saamelaislapsista asuu muualla kuin kotiseutualueella.⁶⁷

Kotiseutualueen ulkopuolisilla koulutuksen järjestäjillä ei ole lakisääteistä velvoitetta saamen kielen tai saamenkielisen opetuksen järjestämiseen ja asia on paikallisille kouluviranomaisille tuntematon. Lisäksi kotiseutualueen ulkopuolella ei ole voimassa tämän opetuksen järjestämiseen kannustavaa rahoitusta, joka olisi mahdollistanut opetuksen vakiinnuttamisen ja suunnitelmallisen kehittämisen⁶⁸. Kaksi viimeksi mainittua ovat merkittävimmät tekijät, jotka ovat vakiinnuttaneet saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen saamelaisten kotiseutualueella.

Toiminnallisen lainsäädännön osalta ongelmaksi on noussut se, ettei perusopetuslaki mahdollista edes saamen kielen opetuksen järjestämistä pysyvästi etäopetuksena saamelaisten kotiseutualueelta, mikä olisi nykytilanteessa teknisesti ja pedagogisesti täysin toteutettavissa. Saamen kielen opetuksen antaminen lähiopetuksena on mahdotonta useimmissa kotiseutualueen ulkopuolisissa kouluissa, koska oppilaita koulua kohti on yleensä yksi tai kaksi. Saamelaisväestöä asuu noin 230 Suomen kunnassa, minkä takia etäopetus olisi useimmille oppilaille ainoa realistinen mahdollisuus saamen kielen oppimiseen.

⁶⁶ Tampereella saadun todistuksen kopio on julkaistu saamelaiskäräjien koulutusraportissa nro 1, Saamelaiskäräjät 2009a, 42. Espoon kaupungin kouluissa vuosina 2012 ja 2013 annettujen todistusten kopiot ovat kirjoittajan hallussa.

⁶⁷ Saamelaiskäräjät 2011.

⁶⁸ Saamelaisten kotiseutualueen kuntien ulkopuolella toimivat koulutuksen järjestäjät voivat voimassa olevan opetusministeriön asetuksen (SDK 2009/1777) perusteella saada vuosittain tehtävällä hakemuksella noin 21 e valtionavustusta antamaansa opetustuntia kohti. Summa on noin 1/3 saamelaisten kotiseutualueen kuntien saamasta valtionavustuksesta oppituntia kohden (Lapin aluehallintovirasto 2014) eikä se siten mahdollista saamelaisopetuksen vakiinnuttamista eikä opettajanvirkojen perustamista.

Rahoituslainsäädännön kiperimpänä ongelmana voi pitää sitä, että saamelaisopetuksen erityisrahoitus on rajattu saamelaisten kotiseutualueen kuntiin. Kokemukset kotiseutualueen kunnista osoittavat, että hyvätasoinen, kannustava ja lakiin perustuva pysyvä rahoitus mahdollistaa opetuksen vakiinnuttamisen ja kehittämisen. Tämä olisi aivan yhtä tärkeää niille kotiseutualueen ulkopuolisille kaupungeille (esimerkiksi Rovaniemi, Oulu ja Helsinki), joissa saamelaisväestöä asuu jo yhtä paljon tai jopa enemmän kuin kotiseutualueen kunnissa. Saamelaisopetuksen erityisen rahoituksen ulottaminen suurimpiin saamelaiskeskuksiin mahdollistaisi kaupungeille saamelaisopetuksen järjestämisen lähiopetuksena. Lisäksi rahoituksen varmuus ja tason nostaminen vakiinnuttaisi saamelaisopetuksen normaaliksi osaksi saamelaisoppilaiden koulutyötä. Nykytilanteessa saamen kielen opetusta lapsilleen haluavien vanhempien on joka vuosi vaadittava opetusta, joka usein ei edes toteudu, joka usein katkeaa kesken lukuvuoden ja joka usein toteutuessaan järjestetään koulupäivän ulkopuolella. Nykytilanteessa vain harvat saamelaisvanhemmat ovat onnistuneet saamaan lapsilleen oman kielensä opetusta kotiseutualueen kuntien ulkopuolella.

2. Saamelaisopetus opetussuunnitelmassa

Peruskoulun opetussuunnitelmatyö käynnistyi 1960-luvun lopussa komiteatyönä. Uuden koulun kansallista opetussuunnitelmaa suunnitteli peruskoulun opetussuunnitelmakomitea. Se valmisti ensimmäiset versiot peruskoulun opetussuunnitelman perusteiksi uonna 1970.⁶⁹ Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean työ ei sisältänyt ohjeita saamelaisopetuksesta. Opetusministeriö asetti tehtävää varten erityisen saamen kielen opetussuunnitelmatoimikunnan, jonka tehtävänä oli mm. laatia ehdotus peruskoulussa alkavan saamen kielen opetuksen järjestämisestä ja siinä tarvittavista opetussuunnitelmista sekä tutkia mahdollisuuksia saamelaisen kulttuuriaineksen sisällyttämisestä opetussuunnitelmiin saamelaisalueen kouluissa.⁷⁰

Saamen kielen opetussuunnitelmatoimikunta laati ensimmäiset saamen kielen opetussuunnitelmat 1970-luvun alussa, tilanteessa, jossa peruskoulua koskenut lainsäädäntö ei vielä tunnustanut saamea opetuskieleksi eikä tuntenut lainkaan oppiainetta nimeltään saamen kieli. Työ on sen jälkeen jatkunut kansallisissa opetussuunnitelmauudistuksissa, joissa saamelaisten kulttuurisisältöjen asema

⁶⁹ Kom.miet. 1970:A4 ja 1970:A5.

⁷⁰ Kom miet. 1973:88 ja 1974:96.

on ollut alkuvaiheitaan vaatimattomampi. Saamen kielen oppiaine sen sijaan on sisältynyt kaikkiin uudistuksiin ja sen asema opetussuunnitelman perusteissa on noudattanut saamen kielen asemaa koskeneita lainsäädäntömuutoksia. Merkittävä huomio on myös se, että saamenkielisten oman äidinkielen rinnalle on kaikissa uudistuksissa määritelty myös erityisesti tälle ryhmälle sovitettu suomen kielen oppiaine, jonka asema on vaihdellut. Saamenkielistä opetusta koskevia linjauksia on sisältynyt vasta 2000-luvulla annettuihin perusteisiin. Saamen kielellä on kaikissa uudistuksissa tarkoitettu kaikkia kolmea Suomessa puhuttua saamen kieltä, inarin-, koltan- ja pohjoissaamea. Peruskoulun opetussuunnitelmauudistukset on toteutettu noin kymmenen vuoden välein:

- 1) Kouluhallitus antoi peruskoulun ensimmäiset opetussuunnitelman perusteet vuonna 1985.⁷¹ Vuoden 1985 uudistus määritteli tarkasti ja konkreettisesti opetuksen sisältöjä. Tarkalla ohjauksella haluttiin turvata opetussuunnitelmien yhtenäisyys koko maassa. Asiakirjassa korostettiin kansallista yhtenäisyyttä, kansallista kulttuuria, yhteisiä arvoja ja kansallista identiteettiä⁷². Asiakirja ei sisältänyt saamen kielen oppimääriä eikä ohjeita saamelaisen kulttuurin sisällyttämisestä opetukseen. Ensimmäiset saamen kielen oppimäärät annettiin erillispäätöksellä. Oppimäärät koskivat saamelaisten kotiseutualueen koulujen antamaa ´saamen ja suomen kieli´ -yhdistelmäoppiaineen opetusta.⁷³ Lisäksi annettiin ala-asteella vapaaehtoisena oppiaineena opetettavien saamen ja suomen kielten sekä yläasteella valinnaisena oppiaineena opetettavan saamen kielen oppimäärä.
- 2) Vuonna 1994 annetut opetussuunnitelman perusteet⁷⁴ poikkesivat yleislinjaltaan radikaalisti edellisestä uudistuksesta. Opetuksen suunnitteluvastuuta ja –valtaa siirrettiin kuntiin ja kouluihin. Oppiaineista esitettiin vain tavoitteet ja keskeiset sisällöt ja asiakirja oli huomattavan väljä. Kansallisen yhtenäisyyden korostamisen tilalle koulun arvoperustassa tulivat kestävä kehitys, monikulttuurisuus ja kansainvälistyminen. Asiakirja sisälsi ensimmäisen itsenäisen saamen kielen äidinkielen oppiaineen sekä saamen vieraan kielen oppiaineen tavoitteet ja keskeiset sisällöt, molemmat hyvin yleisellä tasolla. Saamea äidinkielenään oppivien suomen kielen opetusta varten annettiin opetussuunnitelman

⁷¹ Kouluhallitus 1985.

⁷² Sama, 10-13.

⁷³ Kouluhallitus 4.9.1985.

⁷⁴ Opetushallitus 1994.

perusteita täydentävä määräys vuonna 1997.⁷⁵ Opetussuunnitelman perusteet julkaistiin ensimmäistä kertaa saamenkielisenä käännöksenä.⁷⁶

- 3) Vuonna 2004 annetut opetussuunnitelman perusteet⁷⁷ sisälsi saamenkielisten oppilaiden opetusta varten kaksi uudennimisen oppiaineen ”äidinkieli ja kirjallisuus” oppimäärää. Ne olivat ´saame äidinkielenä´ ja ´suomi saamenkielisille´. Vieraiden kielten opetusta varten määriteltiin yhteiset oppimäärät, joiden lähtökohtana oli käytännössä jo kaikille yhteiseksi oppiaineeksi tullut englannin kieli. Saamen kieli sai uudistuksessa kuitenkin erityisaseman. Sitä varten määriteltiin oppimäärät sekä pitkää (A-kieli) että lyhyttä (B2) vierasta kieltä varten. Vuoden 2004 perusteet sisälsi kieli- ja kulttuuriryhmien opetusta varten oman lukunsa, jossa linjattiin yleisellä tasolla myös saamenkielistä opetusta.
- 4) Vuonna 2014 annetuissa perusteissa⁷⁸ saamen kielen opetusta varten määriteltiin lähes samat oppimäärät, kuin edellisessä uudistuksessa. Lisäyksenä entiseen asiakirja sisältää erityisen oppimäärän perusopetusta täydentävää saamen kielen opetusta varten. Tätä opetusta annetaan saamelaisen kotiseutualueen kuntien ulkopuolella. Yleisesti voi todeta, että vuonna 2014 valmistuneet opetussuunnitelman perusteet kuvastavat koulutuspoliittista huolta suomalaisen koulujärjestelmän heikkenevistä tuloksista ja eriarvoisuuden kasvamisesta koulujen, alueiden ja oppilaiden kesken. Asiakirja on tiukka normi opetuksen järjestäjille, mutta sen pedagoginen ohjaus tarkoittaa lähinnä oppiaineiden yhteisten tavoitteiden, laajojen sisältöalueiden ja yhtenäisten arviointikriteerien määrittelyä, ei paluuta 1970- ja 80-lukujen opetussisältöjen luettelointiin.

2.1.Saamen kieli opetussuunnitelmassa

1970-luku. Saamen kielen opetussuunnitelmatoimikunta laati ensimmäiset saamen kielen opetussuunnitelmat 1970-luvun alussa, tilanteessa, jossa peruskoulua koskenut lainsäädäntö ei vielä tunnustanut saamea opetuskieleksi eikä tuntenut lainkaan oppiainetta nimeltään ´saamen kieli´. Suunnitelmat oli tarkoitettu saamelaisalueen kouluille, joiden tilannetta toimikunta kuvaa seuraavasti: ”*Kaikissa saamelaisalueen kouluissa on opetuskielenä suomen kieli, vaikka hyvin*

⁷⁵ Opetushallitus 4.9.1997.

⁷⁶ Opetushallitus/ Oahpahusráđdehus & Sámiid skuvlenássiidráđđi/ Saamelaisen koulutusasiainneuvosto 1995 ja Opetushallitus/ Oahpahusráđdehus & Sámediggi/ Saamelaiskäräjät 1997.

⁷⁷ Opetushallitus 16.1.2004.

⁷⁸ Opetushallitus 22.12.2014.

monet saamelaisista koulutulokkaista osaavat vain saamea. Monien suomen kielen taito on usein erittäin puutteellista. Saamen kieltä ei katsota saamenkielisten oppilaiden äidinkieksi vaan he saavat lukemisen ja kirjoittamisen opetuksen heille vieraalla suomen kielellä. - - - Saamen kieli ei kuulu oppivelvollisuuskoulun yhteisenä opetettaviin aineisiin. - - - Opetus on täysin sattumanvaraista riippuen koulun opettajien kykenevyydestä opetuksen antamiseen.” ”Koska saamenkielisen vähemmistön omakielistä opetusta ei suomalaisessa koulupolitiikassa ole pidetty tärkeänä, on tämä opetus jäänyt näihin päiviin saakka täysin suunnittelemattomaan tilaan.”⁷⁹

Toimikunta esitti pitkän listan saamelaisten kulttuurisen ja koulutuksellisen tasa-arvon turvaamiseksi tarvittavia toimenpiteitä. Toimenpiteet koskivat lainsäädäntöä, opetussuunnitelmaa, oppimateriaalia, opettajakoulutusta, koulutuksen hallintoa ja suunnittelua. Toimikunnan ensimmäinen mietintö (1973) sisälsi ehdotukset saamelaisalueen peruskoulujen saamenkielisten oppilaiden äidinkielen ja suomen kielen opetussuunnitelmista. Opetuksen keskeiseksi tavoitteeksi määriteltiin mahdollisimman täydellisen kaksikielisyyden saavuttaminen, joka myös määriteltiin tekstissä. Äidinkielellä tarkoitettiin *”sitä saamen kieltä, jota oppilaat äidinkielenään puhuvat: tunturisaamea (eädnikiella), koltansaamea (jiä’nnkiell) ja inarinsaamea (eenikiela).”* Alkavaa äidinkielen opetusta helpottamaan opetussuunnitelma sisälsi myös 15 sivua opastusta erityisesti huomioon otettavasta kielioppiaineesta.⁸⁰

Suomen kielen opetussuunnitelmassa painotettiin suomen kielen taidon merkitystä saamenkielisille: *”Suomen kielen taito avartaa saamenkielisen vähemmistön jäsenten mahdollisuuksia toimia ja vaikuttaa yhteiskunnassa. Maan pääkielen mahdollisimman täydellisen hallinnan avulla saamenkieliset voivat kommunikoida tasavertaisina pääväestön kanssa ja täten vaikuttaa mm. saamelaisia koskevaan päätöksentekoon. Suomen kielen taito edistää myös koulutuksellisen tasa-arvon saavuttamista.”⁸¹*

Toimikunnan toinen mietintö (1974) sisälsi kaksi kurssisuunnitelmaa saamen kielen opettamiseksi äidinkieleltään suomenkielisille oppilaille. Kurssit olivat ensimmäiseltä luokalta alkava valinnaisaine ja yläasteella yhteisenä aineena opetettava saamen kieli. Suunnitelmien taustalla oli tavoite molemminpuolisesta kaksikielisyydestä. Ensimmäiseltä luokalta alkavan saamen kielen opetuksen tuli olla yhtä laajaa ja se tuli toteuttaa vastaavin järjestelyin kuin toimikunnan

⁷⁹ Kom.miet 1973:88, 7.

⁸⁰ Sama, 22 (äidinkieli), 18 (kaksikielisyyys), 46-61 (erityisesti huomiota ansaitseva kielioppiaines).

⁸¹ Sama, 66.

ensimmäisessä mietinnössään ehdottama suomen kielen opetus saamenkielisille oppilaille. Yläasteen saamen kielen kurssi oli tarkoitettu yhteiseksi oppiaineeksi niille suomenkielisille oppilaille, jotka eivät olleet aloittaneet saamen opiskelua jo ensimmäiseltä luokalta.⁸²

Saamen kielen opetussuunnitelmatoimikunnan esittämät opetussuunnitelmat eivät olleet kouluja sitovia normeja, mutta niillä oli suuntaa-antavaa merkitystä alkavalle saamen kielen ja saamenkieliselle opetukselle. Saamelaisten kotiseutualueen koulut sovelsivat niitä opetuksessaan. Vähätellä ei voi myöskään sitä kannustavaa vaikutusta, mikä kouluhistorian ensimmäisillä saamen kielen opetussuunnitelmilla oli sille, että koulut ryhtyivät kehittämään saamen kielen ja saamenkielistä opetusta, johon niitä ei vielä velvoittanut mikään laki tai määräys.

1980-luku. Vuonna 1985 annetut opetussuunnitelman perusteet sisälsi yhden maininnan saamelaisopetuksesta. Kunnan opetussuunnitelmaa koskevan luvun viimeisenä lauseena todetaan, että ”*Saamelaisten kotiseutualueen kunnan opetussuunnitelmaan tulee sisällyttää ohjeet ja määräykset saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen järjestämisestä.*”⁸³ Äidinkielen suomi-saame yhdistelmäoppiainetta varten annettiin oppimäärät erikseen kummallekin kielelle erillisellä päätöksellä. Niiden yhteiseksi tavoitteeksi asetettiin mahdollisimman korkean kaksikielisyyden saavuttaminen. Saamenkielisten oppilaiden suomen kielen opetukselle asetettiin samat tavoitteet kuin 1970-luvulla toiminut saamen opetussuunnitelmatoimikunta oli asettanut. Saamen vieraan kielen opetuksen tavoitteissa mainittiin mm., että ”*O opiskeltuaan oppimäärän oppilas ymmärtää, että kaksikielisessä yhteisössä tarvitaan myös saamen kielen taitoa*” ja ”*että saamen kieli laajentaa ja rikastuttaa hänen saamelaisalueen tuntemustaan.*”⁸⁴

Utsjoen ja Inarin kunnat toteuttivat uudessa peruskoululaissa annetun mahdollisuuden ”*opettaa äidinkielen oppiaineena saamen kieltä ja suomen kieltä sen mukaan kuin opetussuunnitelmassa määrätään.*”⁸⁵ Utsjoen kunta määräsi opetussuunnitelmassaan saamen kielen kaikille yhteiseksi oppiaineeksi ja kaksikielisyydestavoite saatettiin koskemaan kaikkia oppilaita. Inarin kunta seurasi Utsjoen esimerkkiä kolmella ala-asteella. Saamen kieltä opetettiin kaikille yhteisenä aineena äidinkielen tunneilla kolmannelta luokalta lähtien. Opetusryhmät eriytettiin niin, että toiselle ryhmälle saamen kieltä opetettiin vieraan kielen ja toiselle äidinkielen metodein. Saamenkielisessä opetuksessa olleet oppilaat saivat alkuopetuksessa (1-2 lk) kaiken äidinkielen opetuksen saamen

⁸² Kom.miet 1974:96, 5-22.

⁸³ Kouluhallitus 1985, 24.

⁸⁴ Kouluhallitus 4.9.1985.

⁸⁵ SDK 1983/476, 27 § 2 mom.

kielellä ja suomenkielisessä opetuksessa olleet kaiken äidinkielen opetuksen suomen kielellä. Saamen kielen osuus väheni kaikilla ylemmille luokka-asteille tultaessa. Äidinkielen opetukseen käytettiin valtakunnallisen tuntijaon mukainen maksimituntimäärä ja lisäksi monet täydensivät äidinkielen oppiaineitaan vapaaehtoisen oppiaineen avulla.⁸⁶ Kouluhallituksen syksyllä 1985 antama erillispäätös saamen oppimääristä sisälsi oppimäärät myös vapaaehtoisen saamen ja suomen kielen opetusta varten.

Utsjoella ja Inarissa käyttöön otetun opetussuunnitelman tavoitteena oli välttää aikaisempien vuosien saamen kielen opetukseen liittyneitä vaikeuksia, jotka olivat kasaantuneet yläasteelle mentäessä. Ala-asteelta oli tullut hyvin monenlaisen kielitaidon omaavia oppilaita. Toiset eivät olleet lukeneet lainkaan saamea, koska se oli ollut vapaaehtoista. Toiset olivat lukeneet saamea satunnaisesti jonkin vuoden, koska osallistumisesta vapaaehtoisen oppiaineen opetukseen oli voinut päättää joka vuosi erikseen. Toiset olivat lukeneet säännöllisesti saamea ja yksi ryhmä käynyt koko ala-asteen saamenkielisessä opetusryhmässä. Yläasteella tämä sekava oppilasryhmä oli jaettu kahteen osaan: äidinkieleltään suomen- ja saamenkielisiin. Uuteen opetustilanteeseen oltiin pääasiassa tyytyväisiä, vaikkakin saamen kielen opettaminen suomenkielisille äidinkielen tunneilla koettiin sekavuutta aiheuttavaksi⁸⁷.

Opetusta arvioitaessa todettiin myös, ettei kyseessä olleella tuntimäärällä päästy kaksikielisyystavoitteeseen. Seija Guttorm teki lukuvuonna 1985-86 Utsjoen ala-asteella tutkimuksen saamelaislasten kaksikielisyydestä. Tutkimuksen perusteella voitiin todeta, että Kouluhallituksen valmistamassa saamen äidinkielen oppimäärässä ja Utsjoen kunnan opetussuunnitelmassa asetetut kaksikielisyystavoitteet olivat epärealistisia. Korkeatasoisen kaksikielisyyden voivat saavuttaa vain ne oppilaat, joiden opetus on järjestetty yhteiskunnassa heikommassa asemassa olevalla kielellä.⁸⁸

1990-luku. Kouluhallituksen ja ammattikasvatushallituksen lopetettua toimintansa ja yhdistyttyä uudeksi virastoksi, Opetushallitukseksi vuonna 1991, käynnistettiin seuraava opetussuunnitelmauudistus. Saamen oppimääriä uudistettiin kuitenkin opetuksesta saatujen kokemusten pohjalta jo aiemmin. Opetushallitus päätti uusista saamenkielisille oppilaille tarkoitetun saamen ja suomen äidinkielen sekä saamen ja suomen kielen vapaaehtoisen oppiaineen

⁸⁶ Saamelaisen koulutusasiainneuvosto 20.5.1989.

⁸⁷ Eduskunta 15.6.1989.

⁸⁸ Seija Guttorm 1987.

oppimääristä vuoden 1991 lopussa.⁸⁹ Oppimäärät tulivat voimaan saamelaisten kotiseutualueen kuntien koululautakuntien hyväksymisen jälkeen. Asiassa oli hieman erikoista se, että pian uusien oppimäärien hyväksymisen jälkeen tulivat voimaan uudet valtakunnalliset opetussuunnitelman perusteet⁹⁰, joissa oppimääristä ei puhuttu enää lainkaan. Oppiainekohtaiset tavoitteet myös saamen kielen osalta määriteltiin yleisemmällä tasolla ja väljästi. Muuttunutta lainsäädäntöä noudattaen saamen kieli esiintyy vuoden 1994 asiakirjassa ensimmäistä kertaa itsenäisenä äidinkielen oppiaineena. Saamenkielisille opetettavan suomen kielen asema sen sijaan oli epäselvä siihen saakka kun Opetushallitus antoi erillisellä määräyksellä lukuvuoden 1997-1998 alkaessa ´suomi saamenkielisille–äidinkielenomaisen oppimäärän peruskoulussa⁹¹. Suomen kieli oli tästä lähtien toisen kotimaisen kielen asemassa, korvaten muille oppilaille yläasteen vuosiluokilla yhteistä ruotsin kielen opetusta.

Vuoden 1994 perusteasiakirja ei sisältänyt linjauksia saamenkielisestä opetuksesta. Saamelaisten koulutusasiainneuvoston esitys⁹² asiakirjan julkaisemiseksi myös saamen kielellä johti kuitenkin tuloksiin. Ensimmäinen saamen kielellä julkaistu asiakirja sisälsi peruskoulun ja lukion yleiset ja saamen kieltä koskevat osat. Tekstiin lisättiin kaksi koulutusasiainneuvoston valmistelemaa lukua, joissa käsiteltiin saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen merkitystä erilaisille oppijoille sekä kaksikielisyyttä: *”Kaksikielisyys on rikkautta, jota koulu tukee. Kouluopetus voi luoda edellytykset oppilaiden kaksikielisuuden kehittymiseen korkealle tasolle. Parhaiten saamelaisoppilaiden kaksikielisyttä voidaan tukea järjestämällä opetus saamen kielellä, koska sillä on yhteiskunnassa heikompi asema ja siten vähemmän mahdollisuuksia kehittyä korkealle tasolle.”*⁹³ Muiden oppiaineiden kuin saamen kielen opetusta käsittelevät perusteasiakirjan luvut julkaistiin pohjoissaamen kielellä Opetushallituksen ja saamelaiskäräjien yhteistyönä vuonna 1997⁹⁴.

2000-luku. 2000-luvun ensimmäinen opetussuunnitelmauudistus käynnistyi koululainsäädännön kokonaisuudistuksesta, joka oli tullut voimaan vuoden 1999 alussa⁹⁵. Huolimatta siitä, että koululainsäädännön uudistus toi merkittäviä muutoksia saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen asemaan, saamelaisopetus unohdettiin uudistuksen alkuvaiheessa kokonaan. Saamen kielen ja saamenkielistä opetusta koskenut perustetyö lähti liikkeelle vasta saamelaiskäräjien erityisestä

⁸⁹ Opetushallitus 1.11.1991.

⁹⁰ Opetushallitus 1994.

⁹¹ Opetushallitus 4.9.1997.

⁹² Saamelaisten koulutusasiainneuvosto 26.4.1993.

⁹³ Opetushallitus/ Oahpahusráđđehus & Sámiid skuvlenáššiidráđđi/ Saamelaisten koulutusasiainneuvosto 1995, 4.

⁹⁴ Opetushallitus/ Oahpahusráđđehus & Sámediggi/ Saamelaiskäräjät 1997.

⁹⁵ Mm. SDK 1998/628 ja SDK 1998/635.

vaatimuksesta⁹⁶. Saamen äidinkielen, vieraan kielen ja suomi saamenkielisille -oppimäärät sekä saamelaisopetusta koskenut erityinen luku valmisteltiin uudistuksen käynnistymisen jälkeen asetetussa työryhmässä.

Saame äidinkielenä ja suomi saamenkielisille –oppimäärät kuuluivat molemmat äidinkielen ja kirjallisuuden oppiainekokonaisuuteen. Suomi saamenkielisille oppimäärä ei ollut enää toisen kotimaisen kielen asemassa, mutta se vaikutti kuitenkin toisen kotimaisen eli ruotsin kielen asemaan. Ruotsin kieli pysyi 1990-luvun tavoin oppilaille valinnaisena aineena. Saame äidinkielen ja suomi saamenkielisille-oppimäärien yhteisenä tavoitteena oli tukea oppilaan kasvamista kaksikielisyteen. Saamen äidinkielen opetusta koskien teksti viittaa saamenkielisen opetuksen jatkuvuuteen koulussa: *”Vuosiluokkien 1-2 opetuksessa kehittymässä olevat äidinkielen taidot muuttuvat ylemmillä luokilla tiedon- ja taitojen hankinnan ja itseilmaisuuden keskeisimmäksi välineeksi.*⁹⁷” Suomi saamenkielisille –oppimäärässä ei enää mainittu saamenkielisten oppilaiden puutteellista suomen kielen taitoa eikä korostettu saamen ja suomen kielten eroja, mitkä asiat olivat mukana vielä 1970-, 1980- ja vielä 1990-luvun vastaavissa teksteissä. Sen sijaan tekstissä todettiin, että suomi saamenkielisille ja saame äidinkielenä sisältävät samankaltaisia keskeisiä kielen ja viestinnän sisältöjä. Suomi saamenkielisille ja saame äidinkielenä *”oppimäärät toteutetaan niin, että suomi saamenkielisille oppimäärä tukee ja syventää äidinkielen oppimista ja kaksikielisyyttä. Äidinkielessä käsiteltäviä ja opittuja taitoja voidaan syventää suomi saamenkielisille oppiaineessa ja päinvastoin.*” Suomen kielen opetuksen tehtäväksi määriteltiin vahvistaa oppilaan tietoisuutta suomen kielestä ja kaksikielisyydestään.⁹⁸

Vuoden 2004 uudistuksessa oli aluksi tarkoitus määritellä samat yleiset oppimäärät kaikkien vieraiden kielten opetusta varten. Opetushallitus hyväksyi kuitenkin saamelaiskäräjien esityksen, jonka mukaan saamen kieltä varten määriteltäisiin omat pitkän ja lyhyen vieraan kielen oppimäärät. Perusteena oli se, ettei saamen kieli ollut samalla tavalla vieras kieli kuin muut koulussa opetettavat vieraat kielet. Oppiaineen tavoitteissa otettiin huomioon aikaisempaa paremmin se, että vieraan kielen nimikkeellä opittava saamen kieli oli useimmille oppilaille oman suvun ja alueen alkuperäinen kieli, jonka käyttö oli kielen heikon aseman vuoksi vähentynyt tai saattanut kokonaan loppua omassa ympäristössään.

⁹⁶ Saamelaiskäräjät 26.10.2001.

⁹⁷ Opetushallitus 16.1.2004, 69.

⁹⁸ Sama, 101, josta myös lainaus.

Vuoden 1999 alussa voimaan tullut perusopetuslaki edellytti koulutuksen järjestäjiä hyväksymään erikseen opetussuunnitelman mm. saamenkielistä opetusta varten⁹⁹. Lakimuutosta seuraten vuoden 2004 opetussuunnitelman perusteisiin kirjoitettiin erityinen luku kieli- ja kulttuuriryhmien opetuksesta. Siihen sisältyvä kappale 'Saamelaiset' on asiakirjan ainoa kohta, jossa linjattiin saamenkielisen opetuksen sisältöjä ja tavoitteita. Tekstissä todettiin, että saamelaisoppilaiden opetuksessa tulee ottaa huomioon, että saamelaiset ovat alkuperäiskansa, jolla on oma kieli ja kulttuuri. Kappaleessa mainitaan kolme Suomessa puhuttua saamen kieltä: *"Osalle oppilaista saamen kieli (pohjois-, inarin- ja koltansaame) on äidinkieli ja opetuskieli, osalle kieltä opetetaan vieraana kielenä. Erityistä huomiota kiinnitetään perusopetukseen tulevien oppilaiden erilaisiin kielellisiin valmiuksiin. Saamenkielisten oppilaiden opetus annetaan pääosin saamen kielellä."* - - - *"Saamenkielisten oppilaiden opetuksen keskeisenä tavoitteena on tukea kasvua aktiiviseen kaksikielisyyteen ja monikulttuurisuuteen. Saamenkielisessä opetuksessa kaikki oppiaineet tukevat oppilaan äidinkielen taitojen kehittymistä."*¹⁰⁰

Vuoden 2014 opetussuunnitelman perusteissa¹⁰¹ määriteltiin samat oppimäärät, kuin edellisessä uudistuksessa. Lisäyksenä aiempiin, kotiseutualueen ulkopuolella annettavaa perusopetusta täydentävää saamen kielen opetusta varten annettiin erityinen oppimäärä, jonka tavoitteet ovat kotiseutualueella noudatettavia vaatimattomammat. Oppimäärä on sovitettu kahden viikkotunnin laajuiseen opetukseen, jota voidaan antaa oppilaalle, jos saame on hänen äidinkieltensä tai perheen muu kieli. Kieli- ja kulttuuriryhmien opetusta kuvaava erityinen luku (9.1.) ei enää pyri linjaamaan saamelaisopetuksen kokonaisuutta, kuten aiemmissa perusteissa tehtiin.

Vuonna 2014 annetuissa perusteissa saamen kieli on huomioitu aiempia perusteita selvemmin kaksikielistä opetusta ja kielikylpyopetusta koskevissa määräyksissä (luku 10). Pohjoissaamenkielinen kielikylpyopetus on käynnistynyt syksyllä 2015 Utsjoella ja sen aloittamista suunnitellaan myös Enontekiöllä. Varhaista täydellistä kielikylpyä on toteutettu varhaiskasvatuksessa saamelaisalueella katkeamattomasti vuodesta 1997, jolloin ensimmäinen inarinsaamen kielipesä (*kielâpierval*) aloitti toimintansa. Kielikylpyopetuksen tuominen perusopetukseen on tarpeen, koska kaikki saamelaisoppilaat/ saamen kielen oppilaat eivät sovi ahtaisiin äidinkielisten ja vieraan kielen oppijoiden kategorioihin. Saamelaiskäräjien esitykset uudesta äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaineeseen kuuluvasta 'saame toisena kielenä'

⁹⁹ SDK 1998/628, 15 § 1 mom.

¹⁰⁰ Opetushallitus 16.1.2004, luku 6.1., 32.

¹⁰¹ Opetushallitus 22.12.2014.

oppimäärästä eivät kuitenkaan menneet läpi opetussuunnitelmauudistuksessa. Oppimäärän erityisenä tehtävänä nähtiin oppilaan alkuperäiskielen elvyttäminen ja ensiksi opitun äidinkielen tason saavuttaminen heikommin opitussa toisessa äidinkielessä eli saamen kielessä. Saamen toisena kielenä ja siihen liittyvän saamen kielikylpyopetuksen ajateltiin muodostavan yhdessä saamen kielen elvyttämisen väylän tulevien vuosien perusopetuksessa. Kaikkien kolmen saamen kielen elvyttäminen on aktiivista, eikä koulun roolia tässä työssä voi aliarvioida.¹⁰²

2.2. Saamelainen kulttuuri ja historia opetussuunnitelmassa

Saamelaisen kulttuurin ja historian opetusta koskevat määräykset voi jäsentää kahteen: 1) ensinnäkin saamelaisten kotiseutualueella annettavaan opetukseen liittyviin ja 2) toiseksi koko maan peruskoulua koskeviin määräyksiin. Suomen peruskoulun opetussuunnitelmakulttuurissa on ollut selvä pyrkimys rajata saamelaisen kulttuurin ja saamelaisten historian opetukseen liittyvät asiat saamenkieliseen opetukseen ja saamelaisten kotiseutualueella annettavaan opetukseen. Koko maan peruskoulua koskevia määräyksiä on ollut niukasti ja niukatkin määräykset yleensä niin yleisluontoisia, että ne on ollut helppo sivuuttaa käytännön koulutyössä ja myös suomen- ja ruotsinkielisten oppimateriaalikustantamoiden tuotannossa.

1970-luvun alussa toimineen saamen kielen opetussuunnitelmatoimikunnan työ on jäänyt toistaiseksi Suomen saamelaisten opetushistorian ainoaksi esimerkiksi saamelaisista kulttuurisisällöistä muussa kuin paikallisessa opetussuunnitelmassa. Toimikunnan toinen mietintö¹⁰³ sisälsi Kouluhallituksen alaisuudessa valmistellut ehdotukset saamelaisen kulttuuriaineksen sisällyttämisestä eri oppiaineiden opetussuunnitelmiin. Ehdotukset koskivat sekä alkavaa saamenkielistä opetusta että suomenkielistä opetusta ja seuraavia oppiaineita: matematiikka, ympäristöoppi, kansalaistaito, maantieto ja luonnonhistoria, historia ja yhteiskuntaoppi, evankelis-luterilainen uskonto, ortodoksinen uskonto, musiikki, liikunta, kuvaamataito, käsityö, kotitalous ja luontaistalous (viimeksi mainittu maatalouden tilalle tulevana oppiaineena). Eri oppiaineiden saamelaisten tavoitteiden ja sisältöjen määrittelyt osoittivat toimikunnan perusteellista paneutumista tehtäväänsä. Samalla ehdotukset saamelaisista kulttuurisisällöistä osoittivat miten kaukana suomalaisen kulttuurin perustalta kirjoitetut opetuksen tavoitteet ja sisällöt olivat saamelaisesta kulttuurista. Toimikunnan työ oli saamelaisten

¹⁰² Ks. Aikio-Puoskari 2015.

¹⁰³ Kom.miet 1974:96.

kotiseutualueen kouluille suunnattu ehdotus, ei määräys. Ehdotuksia käytettiin kuitenkin laajasti hyväksi paikallisissa opetussuunnitelmissa.

Vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteet merkitsivät opetussuunnitelmatyössä käännettä kansallisesti väljempään suuntaan. Asiakirjassa painotettiin opetussuunnitelmaa paikallisen päättäjän koulutuspoliittisen tahdon ilmaisijana. Kunnan roolia ja koulujen omaleimaisuutta tuotiin esille korostetusti. Muutos kuvasti 1990-luvulle ominaista koulutuspoliittisen normiohjauksen väljentymistä, jolla haluttiin antaa tilaa mm. alueellisten erityispiirteiden huomioimiselle opetuksessa. Saamelainen kulttuuri ja historia kuuluivat alueellisiin erityispiirteisiin, joiden sisällyttäminen saamelaisalueen kuntien paikallisiin opetussuunnitelmiin oli toivottavaa. Saamelaisen kulttuuriin ja historiaan liittyvien opetussisältöjen määrittelemisen jäi siten koulutuksen järjestäjien tehtäväksi ja käytännössä niiden huomioiminen jäi opettajien erityisen osaamisen ja mielenkiinnon varaan. Kunnissa opetussuunnitelman valmistelevat yleensä opettajat. Vuoden 1994 asiakirjan ainoa koko peruskoulua koskeva maininta saamelaisista liittyi koulun arvoperustaa kuvaavaan lukuun ja siinä kulttuuri-identiteettiä, monikulttuurisuutta ja kansainvälistymistä koskevaan osioon. Osiossa todetaan, että ”*Saamelaiset ovat maamme alkuperäiskansa, jolla on omat kielet ja kulttuuri*¹⁰⁴”.

Saamelaisten koulutusasiainneuvosto piti alueellisten erityispiirteiden painottamista paikallisessa opetussuunnitelmassa hyvänä asiana ja piti tärkeänä, ettei saamenkielinen koulutyö ole ”*vain suomalaisen koulun saamenkielinen käännö, vaan että tunneilla voidaan tuoda esille omaa kulttuuriainesta*¹⁰⁵”. Viimeiseksi jääneessä lausunnossaan, ennen koulutusasiainneuvoston tehtävien siirtymistä saamelaiskäräjille, se totesi, että saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen tulevaisuutta suunniteltaessa tulisi kiinnittää entistä enemmän huomiota mm. opetuksen sisällölliseen kehittämiseen: ”*Opetuksen sisällöllisen kehittämisen välineenä tulisi voida laatia saamenkielinen valtakunnallisiin opetussuunnitelman perusteisiin pohjautuva asiakirja (saamenkielisen opetuksen opetussuunnitelman perusteet), joka olisi normi niissä kouluissa toimiville opetusryhmille, joiden opetuskielenä on saame*¹⁰⁶”. Lausunnossa viitataan siihen, että vastaavanlainen asiakirja on laadittu myös Norjassa. Neuvoston mielestä saamenkielisten opetussuunnitelman perusteiden laatiminen sopisi hyvin saamelaiskäräjien itsehallinnollisiin tehtäviin.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Opetushallitus 1994, luku 1.2.2., 14.

¹⁰⁵ Saamelaisten koulutusasiainneuvosto 26.4.1993.

¹⁰⁶ Saamelaisten koulutusasiainneuvosto 2.4.1996, 6-7.

¹⁰⁷ Sama, 7.

Uuden perusopetuslain tultua voimaan vuoden 1999 alussa, käynnistyi myös opetussuunnitelman perusteiden uudistaminen. Saamelaiskäräjät esitti uudistuksen alkuvaiheessa Opetushallitukselle, että se laatisi uudistuksen yhteydessä saamenkielisen opetuksen vaatimukset huomioon ottavat opetussuunnitelman perusteet: ”Saamenkielisen opetuksen yhtenä keskeisenä tavoitteena tulee olla kansallisen kulttuuriaineksen siirtäminen tuleville sukupolville. Uudet koulusäännökset antavat tähän entistä huomattavasti paremmat edellytykset. - - Saamelaiskäräjät esittää vielä, että sillä olisi keskeinen asema saamenkielistä opetusta koskevien opetussuunnitelman perusteiden laadinnassa¹⁰⁸”. Opetussuunnitelmauudistuksen käynnistyttyä saamelaiskäräjät uudisti esityksensä ja viittasi kuntien odottavan yhtenäisiä ohjeita tai perusteita erillisen saamenkielisen opetuksen opetussuunnitelman laatimiselle, jota uusi perusopetuslaki edellyttää: ”Omista kansallisen kulttuurin lähtökohdista asetetut opetuksen tavoitteet ja sisällöt tukevat parhaiten saamelaislasten ja –nuorten kasvamista omaan kulttuuriinsa, sen kieleen ja omasta kulttuurisesta maaperästä nousevaan hyvään itsetuntoon. Saamelaislasten ja –nuorten kulttuurisessa ympäristössä ja kielitilanteessa on erityispiirteitä, joiden huomioon ottaminen opetuksessa on erityisen tärkeää. Tällaisia erityispiirteitä ovat mm. tälle oppilasryhmälle ominainen kaksi- ja monikielisyys ja monilla alueilla pitkälle edennyt kielenvaihdos. Lisäksi saamelaiskulttuuri poikkeaa huomattavilta osin suomalaisesta kulttuurista ja kuuluu yhtenä osana valtakuntien rajat ylittävään saamelaisyhteisöön¹⁰⁹”.

Pari kuukautta edellä mainitun esityksen jälkeen saamelaiskäräjät uudisti jälleen esityksensä samalla kun se pyysi Opetushallitusta korjaamaan unohduksensa ja asettamaan opetussuunnitelmauudistukseen liittyen oman työryhmän myös saamen kielen oppimäärätyötä varten. ”Laki edellyttää opetuksen järjestäjiltä erillisen opetussuunnitelman laatimista saamenkielistä opetusta varten. Saamelaisalueen kunnat ovat kuitenkin tässä vaikean tehtävän edessä, koska yhtenäiset ohjeet saamen kielellä annettavaa opetusta varten puuttuvat ja pienten koulujen resurssit tämän kaltaiseen ´pioneerityöhön´ ovat rajalliset¹¹⁰”.

Saamelaiskäräjät katsoi esityksissään, että saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen opetussuunnitelmatyön tulisi kuulua sen tehtäviin, yhteistyössä Opetushallituksen ja saamelaisten kotiseutualueen kuntien kanssa. Oman kielen, kulttuurin ja omakielinen opetus kuuluivat

¹⁰⁸ Saamelaiskäräjät 7.10.1998.

¹⁰⁹ Saamelaiskäräjät 30.8.2001.

¹¹⁰ Saamelaiskäräjät 26.10.2001.

saamelaiskäräjien esityksissä saamelaisille alkuperäiskansana perustuslaissa turvatun omaa kieltä ja kulttuuria koskevan itsehallinnon piiriin. Esitykset ovat kuitenkin kilpistyneet perusopetuslain opetussuunnitelmasäännöksiin, joissa ei mainita saamelaiskäräjiä. Saamelaiskäräjät pyrki vaikuttamaan perusopetuslain opetussuunnitelmasäännöksiin vuosina 1996 ja 1997¹¹¹, jolloin koululainsäädännön kokonaisuudistusta vielä valmisteltiin. Esitys saamelaiskäräjille säädettävästä tehtävästä saamenkielisen opetussuunnitelmasta vastaavana tahona ei toteutunut. Saamelaisten ääntä koulutuspolitiikassa edustava itsehallintoelin, saamelaiskäräjät, jäi siten ulkopuolelle saamenkielisen perusopetuksen sisältöjen ja tavoitteiden määrittelemisessä.

Vuonna 2004 valmistuneissa opetussuunnitelman perusteissa saamelaiset huomioitiin perusopetuksen arvopohjaa koskevassa luvussa, jossa todettiin aluksi, että opetuksen perustana on suomalainen kulttuuri: *”Opetuksessa on otettava huomioon kansalliset ja paikalliset erityispiirteet sekä kansalliskielet, kaksi kansankirkkoa, saamelaiset alkuperäiskansana ja kansalliset vähemmistöt¹¹²”*. Muilta osin saamelaista kulttuuria ja historiaa koskevat maininnat liittyivät saamelaisoppilaisiin ja saamen kielen ja saamenkieliseen opetukseen, käytännössä saamelaisten kotiseutualueella annettavaan opetukseen.

Saamenkielisen opetuksen perusteasiakirjaa ei valmistettu, mutta opetussuunnitelman perusteisiin kirjoitettiin oma luku kieli- ja kulttuuriryhmien opetuksesta. Luvun saamelaisia koskevan yhden sivun mittaisen tekstin alussa todettiin, että *”Saamelaisoppilaiden opetuksessa tulee ottaa huomioon, että saamelaiset ovat alkuperäiskansa, jolla on oma kieli ja kulttuuri. Saamelaisten luontosuhde, perinteiset elinkeinot ja saamelaisyhteisö muodostavat oman kielen ja kulttuurin ytimen, jota perusopetus tukee”* --- *”Perusopetuksen tulee edistää oman kulttuurin, historian ja pohjoismaisen saamelaisyhteisön tuntemusta ja tietoisuutta saamelaisista kansana ja yhtenä maailman alkuperäiskansoista. Opetuksen tavoitteena on, että oppilas on perusopetuksen suoritettuaan tietoinen omista juuristaan, kulttuuriperinnöstään, eri saamen kielistä, kulttuurialueista ja saamelaisryhmistä”*. Lisäksi kappaleessa todettiin, että *”Koulun tulee antaa oppilaille edellytykset terveeseen itsetunnon kehittymiseen niin, että oppilaat voivat säilyttää saamelaisen identiteettinsä sulautumatta päiväestöön.”¹¹³*

¹¹¹ Saamelaiskäräjät 14.6.1996 ja 7.10.1997.

¹¹² Opetushallitus 16.1.2004, luku 2.1., 12.

¹¹³ Opetushallitus sama, luku 6.1., 32.

Saamenkielisen opetuksen opetussuunnitelman laatimisen ohjeena oli valtakunnallisten tavoitteiden ja oppisisältöjen noudattaminen – *”kuitenkin siten, että saamelaisen kulttuurin ja saamen kielitilanteen erityispiirteet otetaan huomioon.”* Opetuksessa tuli painottaa erityisesti omaa historiaa sekä saamelaisen nyky-yhteisön, perinteisten elinkeinojen sekä musiikki- (luohti, leu´dd), kertoma- (máinnas) ja käsityöperinteen (duodji) tuntemusta. Opetuksen resursseina tuli käyttää lähiympäristöä, sukuyhteisöä, saamenkielistä mediaa ja aktiivisia yhteyksiä muille saamelaisalueille. Lisäksi tekstissä viitattiin saamelaisten kasvat- ja opetusperinteiden sekä eri vuodenaikoihin liittyvien perinteisten töiden huomioon ottamiseen opetuksessa.¹¹⁴

Saamelaiskäräjät on sittemmin tehnyt lukuisia esityksiä erityisen saamelaisen opetussuunnitelma-asiakirjan valmistamiseksi. Useissa esityksissä on hahmoteltu myös vaihtoehtoisia tapoja yhtenäistää eri kunnissa annettavaa saamenkielistä opetusta, mikäli erityisen saamelaisen opetussuunnitelma-asiakirjan valmistaminen ei ole mahdollista. Vuonna 2001 esitettiin mm. että *”mikäli erillisten opetussuunnitelman perusteiden valmistaminen saamelaisten opetusta varten on mahdotonta tässä uudistuksen vaiheessa, Opetushallitus osoittaa saamelaiskäräjille varat erityisen tätä opetusta ja paikallisten opetussuunnitelmien laatimista helpottavan ja yhtenäistävän resurssikirjan valmistamista varten”¹¹⁵*. Pari kuukautta myöhemmin saamelaiskäräjät esitti vielä, että *”Opetushallitus osoittaisi saamelaiskäräjille varat yhdessä alueen kuntien kanssa laadittavan alueellisen opetussuunnitelman valmistamista varten. Myös kunnissa ollaan sitä mieltä, että luonnollisin koordinoija tässä asiassa olisi saamelaiskäräjät”¹¹⁶*. Esitykset kaatuivat kerta toisensa jälkeen siihen, että opetussuunnitelman perustetyö kuului perusopetuslain mukaan Opetushallitukselle ja paikallinen opetussuunnitelmatyö koulutuksen järjestäjille eli kunnille. Lisäksi työ olisi vaatinut saamelaiskäräjille osoitettavaa lisärahoitusta, jota ei löytynyt.

Erityisen saamelaisen opetussuunnitelma-asiakirjan lisäksi saamelaisten koulutusasiainneuvosto ja myöhemmin saamelaiskäräjät ovat tehneet esityksiä saamelaista kulttuuria käsittelevien opetussisältöjen sisällyttämiseksi kaikkia Suomen kouluja koskeviin opetussuunnitelman perusteisiin, erityisesti oppiainekohtaisiin oppimääriin. 2000-luvun alun opetussuunnitelman perusteiden uudistamiseen liittyen saamelaiskäräjät kiinnitti huomiota siihen, että perusopetuksen opetuskokeilussa noudatettavien opetussuunnitelman perusteiden useissa kohdissa korostettiin monikulttuurisuutta ja suvaitsevaisuutta. Tästä huolimatta saamelaisten olemassaoloa osana

¹¹⁴ Sama.

¹¹⁵ Saamelaiskäräjät 30.8.2001.

¹¹⁶ Saamelaiskäräjät 26.10.2001.

suomalaista kulttuuria, historiaa, yhteiskuntaa, maantiedettä ja taiteita ei otettu huomioon yhdenkään oppiaineen oppimäärässä. ”Saamelaiset ja saamelainen kulttuuri mainitaan ainoastaan saamen kielen ja ´suomi saamenkielisille´ oppimäärien sekä erityisesti saamelaisten opetusta koskevan 46 §:n yhteydessä. - - - Useissa yhteyksissä on käynyt ilmi, etteivät Suomen koulujen oppilaat saa juurikaan asiallista ja ajantasaista tietoa maansa alkuperäiskansasta ja sen kulttuurista. Sen takia stereotyyppiat saamelaisten asemasta, kulttuurista ja elinoloista elävät edelleen voimakkaina, vaikka saamelaisyhteisö on tänä päivänä aktiivinen, omaleimainen, näkyvä ja nopeasti kehittyvä osa pohjoismaista, eurooppalaista ja maailmanlaajuisista alkuperäiskansojen yhteisöä. - - - Näiden oppisisältöjen kuulumisen koulun opetukseen ei saisi olla yksittäisten opettajien tahdon ja valistuneisuuden varassa¹¹⁷”, kirjoitti saamelaiskäräjät.

Vuonna 2014 valmistuneen opetussuunnitelman perustetyön ollessa vielä alkumetreillä, vuonna 2010, saamelaiskäräjät muistutti jälleen saamelaisten olevan maan alkuperäiskansaa ja heidän kulttuurinsa erottamaton osa kansallista kulttuuria. ”Oikean ja ajanmukaisen tiedon lähes täydellinen puuttuminen kansallisista opetussuunnitelman perusteista ylläpitää topeliaanisia mielikuvia saamelaisista tuntureilla vaeltavina paimentolaisina ja esimodernissa elämässä pitäytyneinä alkukantaisina ihmisinä. Saamelaisen kulttuurin näkymättömyys ja saamelaisten kuvaaminen historiattomana ryhmänä kouluopetuksessa johtaa mm. suvaitsemattomuuteen ja ymmärtämättömyyteen modernin saamelaisyhteisön kehittämistä kohtaan¹¹⁸”.

Saamelaiskäräjät esitti Opetushallitukselle, että koulu haastettaisiin toden teolla tutustumaan oman maansa alkuperäiskansaan, sen kulttuurisiin erityispiirteisiin, historiaan, kielelliseen ja yhteiskunnalliseen asemaan ja vahvana ajassaan eläviin taiteisiin, mediaan ja populaarikulttuuriin. Se esitti, että mainitut asiat kirjoitettaisiin opetussuunnitelman perusteiden eri oppiaineiden keskeisiin sisältöalueisiin, jolloin myös oppimateriaalin valmistajat ottaisivat ne huomioon. Lisäksi se esitti, että Opetushallitus ryhtyisi yhteistyössä saamelaiskäräjien kanssa valmistamaan oppimateriaalia, joka mahdollistaisi ajantasaisen saamelaisyhteisöä koskevan oppiaineksen tuomisen suomalaisen koulun opetukseen. Ehdotukset eivät toteutuneet.

Saamelaiskäräjien esitykset eivät näytä enää soveltuvan Suomessa omaksuttuun opetussuunnitelmakulttuuriin, jossa on siirrytty väljään ja lyhyeen sisältöalueiden määrittelyyn. Opetussuunnitelman perusteissa määritellään jokaisen oppiaineen ja oppimäärän erityiset tehtävät

¹¹⁷ Saamelaiskäräjät 31.3.2003.

¹¹⁸ Saamelaiskäräjät 21.9.2010.

sekä niihin liittyvät sisältöalueet, tavoitteet ja oppimisen arvioinnin periaatteet.¹¹⁹ Kouluilla ja opettajilla on aiempaa enemmän vaikutusvaltaa sekä sisältöjen, oppimisympäristöjen että opetusmenetelmien valinnassa. Saamelaista kulttuuria, sille ominaisia oppimisympäristöjä ja saamelaisia kasvatuseriaatteita on siten mahdollista sisällyttää paikalliseen tai alueelliseen opetussuunnitelmaan, joiden valmistelussa saamelaisten ääntä edustavalla saamelaiskäräjällä ei kuitenkaan ole mitään osaa. Saamelaisyhteisöä koskevan tiedon sisällyttäminen muuhun kuin saamelaisopetukseen olisi mahdollista mm. tuottamalla suomen- ja ruotsinkielistä oppimateriaalia, joka olisi koulujen ja opettajien helposti saatavilla esimerkiksi digitaalisessa muodossa ja joka olisi sovellettu eri oppiaineisiin ja vuosiluokille. Tälle työlle ei kuitenkaan toistaiseksi ole osoitettu varoja, joita ilman se ei ole mahdollista.

Perusopetuksen arvoperustaa koskeva teksti on saamelaisopetusta ajatellen edeltäjänsä sallivampi: *”Perusopetus rakentuu moninaiselle suomalaiselle kulttuuriperinnölle. Se on muodostunut ja muotoutuu eri kulttuureiden vuorovaikutuksessa.”*¹²⁰ Merkille pantava on myös, että yhtenä opetuksen järjestämistä koskevana velvoitteena *”saamelaisten oikeuksien turvaamiseksi otetaan lisäksi huomioon YK:n julistus alkuperäiskansojen oikeuksista.”*¹²¹

¹¹⁹ Opetushallitus 22.12.2014.

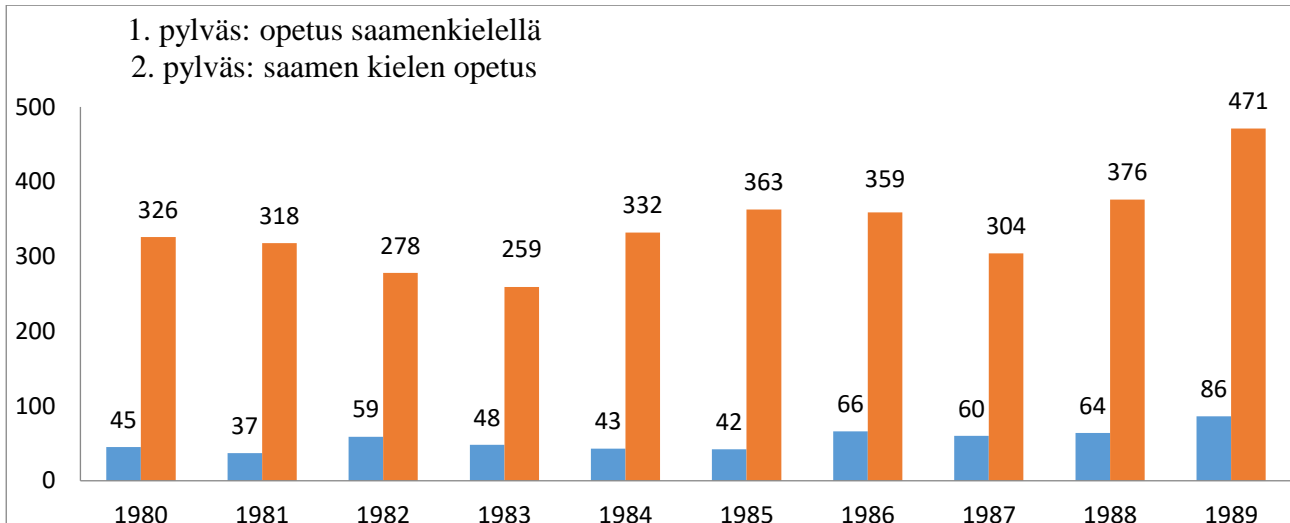
¹²⁰ Sama, luku 2.2., 13.

¹²¹ Sama, luku 2.1., 12.

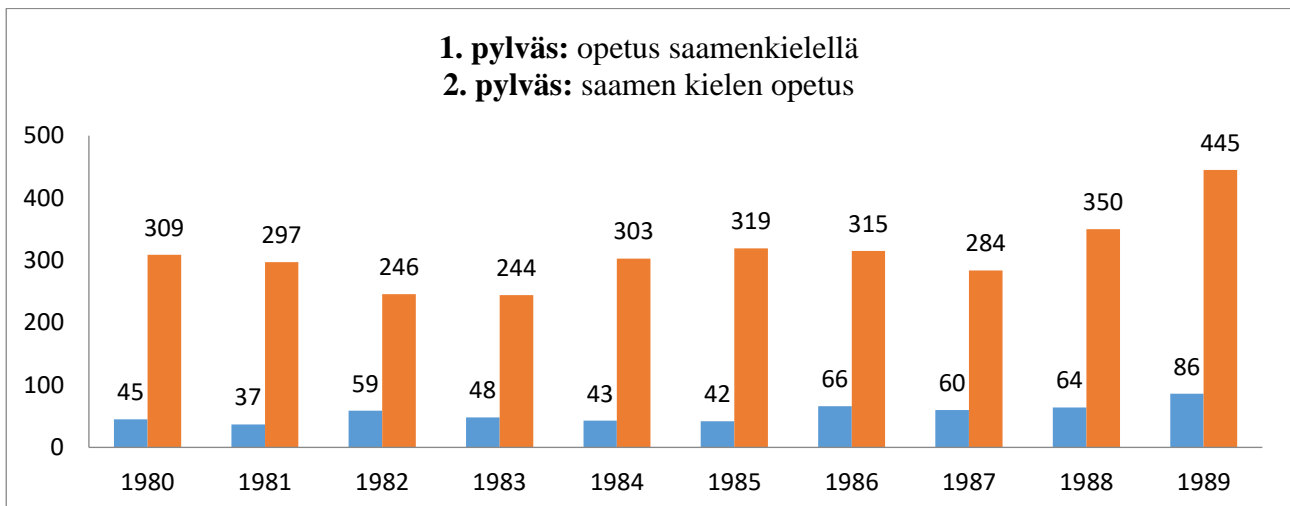
3. Saamen kielen ja saamenkielinen opetus tilastoina

3.1. Oppilaslukuja 1980-luvulta¹²²

KUVIO 1. Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen kaikki oppilaat peruskoulussa ja saamen kielen oppilaat lukiossa 1980-luvulla.

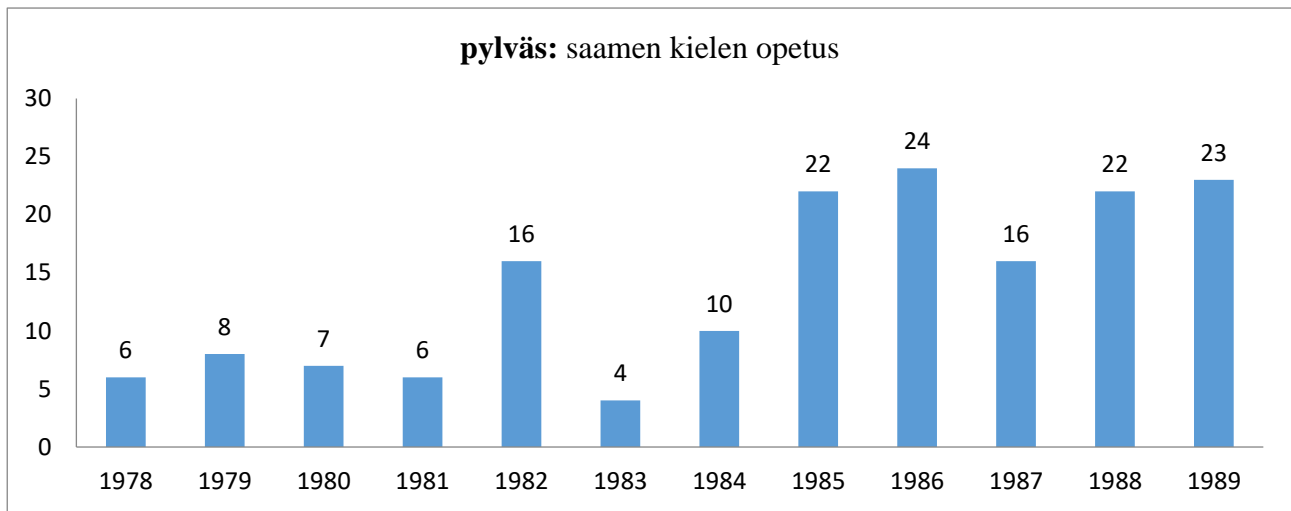

KUVIO 2. Pohjoissaamen kielen ja -kielinen opetus peruskoulussa ja kielen opetus lukiossa 1980-luvulla.

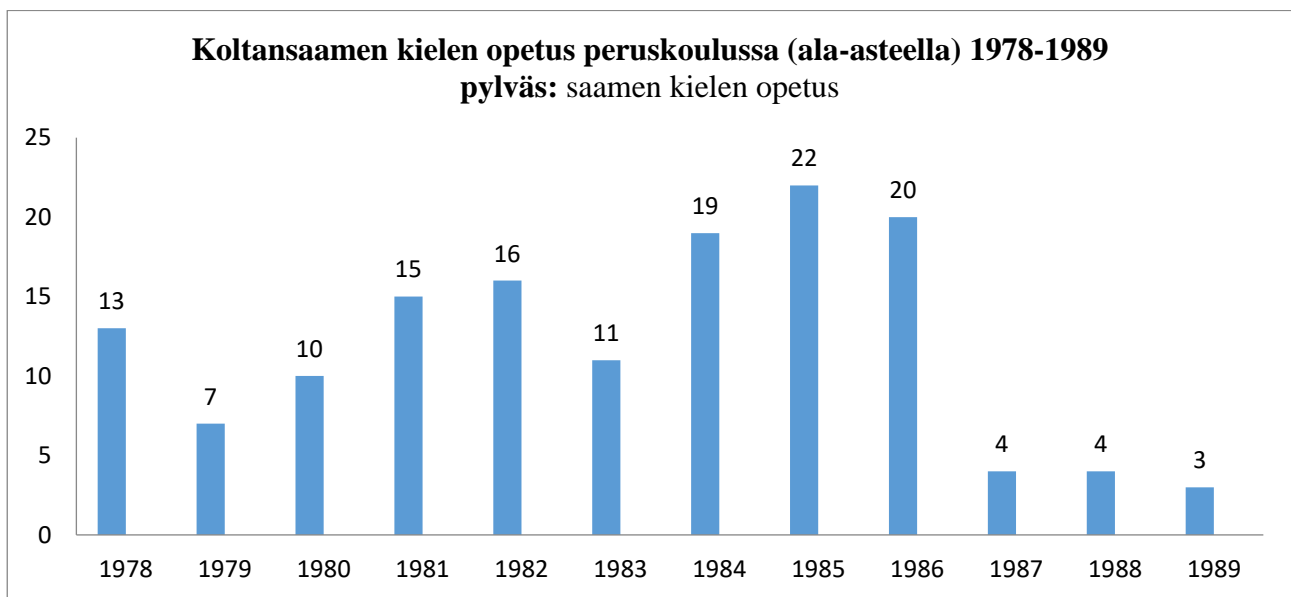

¹²² Tilastojen luvut vuoteen 1996 asti perustuvat Lapin lääninhallituksen ja saamelaisten koulutusasiainneuvoston kokoamiin tietoihin, vuodesta 1997 lähtien saamelaiskäräjien koulutus- ja oppimateriaalitoimiston kokoamiin tietoihin.

KUVIO 3. Inarinsaamen kielen opetus peruskoulussa (ala-asteella) 1978-1989.

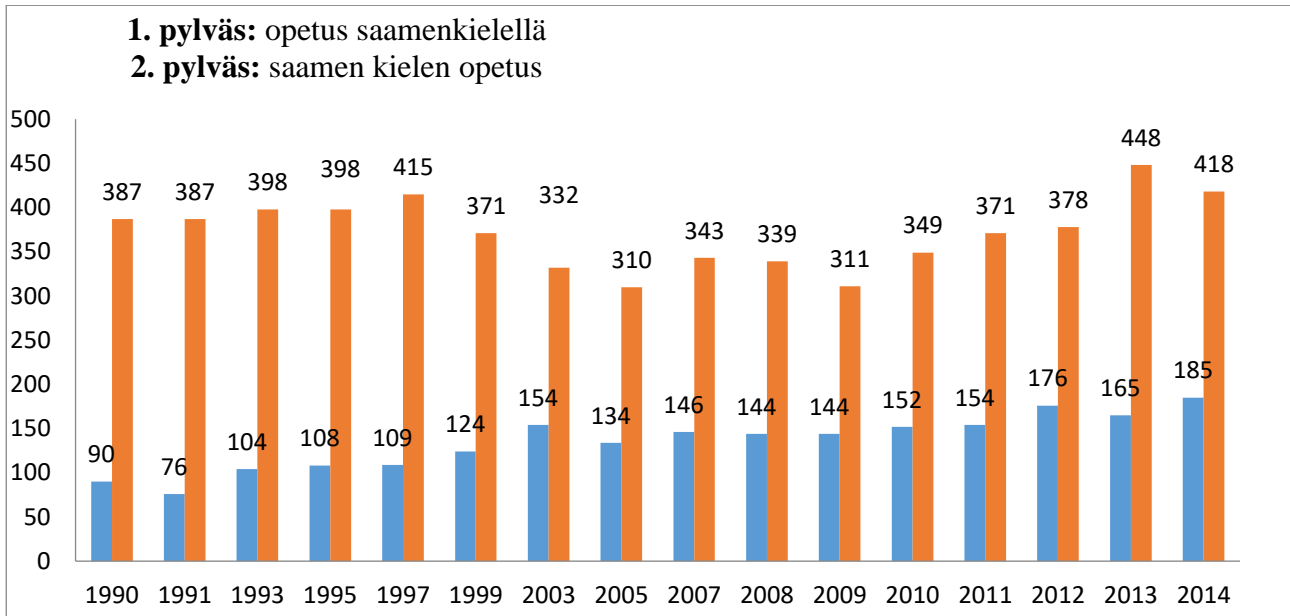

KUVIO 4. Koltansaamen kielen opetus peruskoulussa (ala-asteella) 1978-1989.

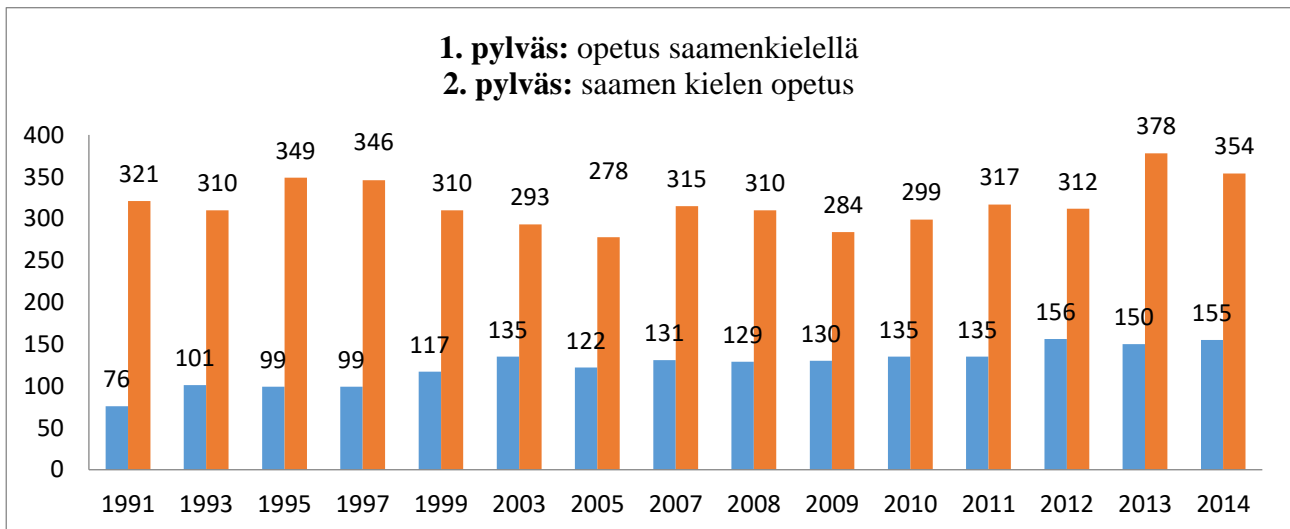

3.2. Oppilaslukuja 1990- ja 2000-luvuilta

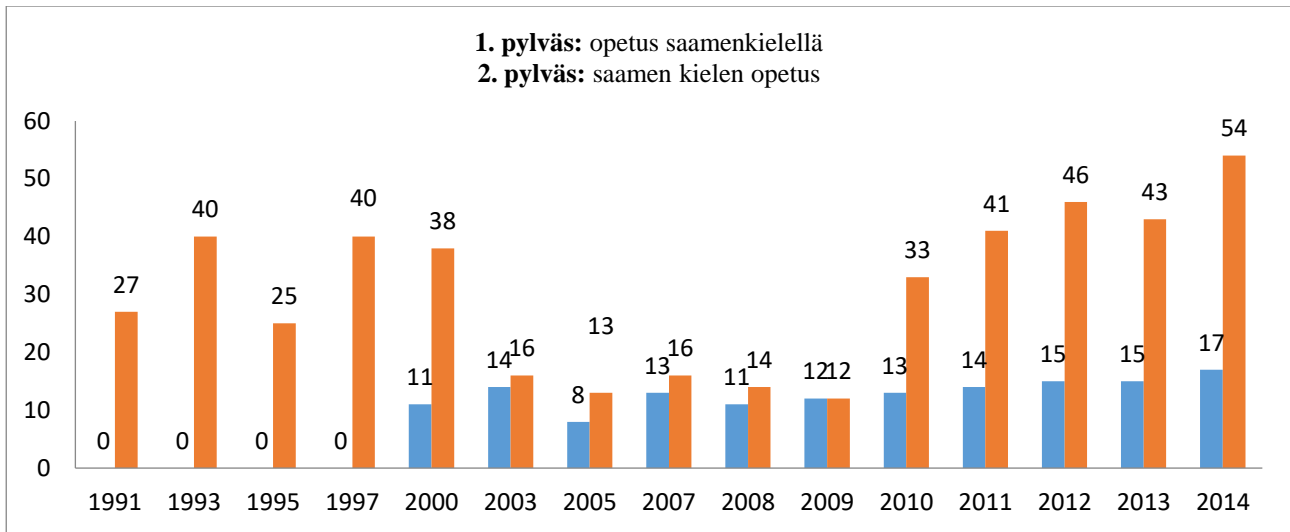
KUVIO 5. Saamen kielen ja -kielisen opetuksen kaikki oppilaat peruskoulussa ja lukiossa 1990- ja 2000-luvuilla.

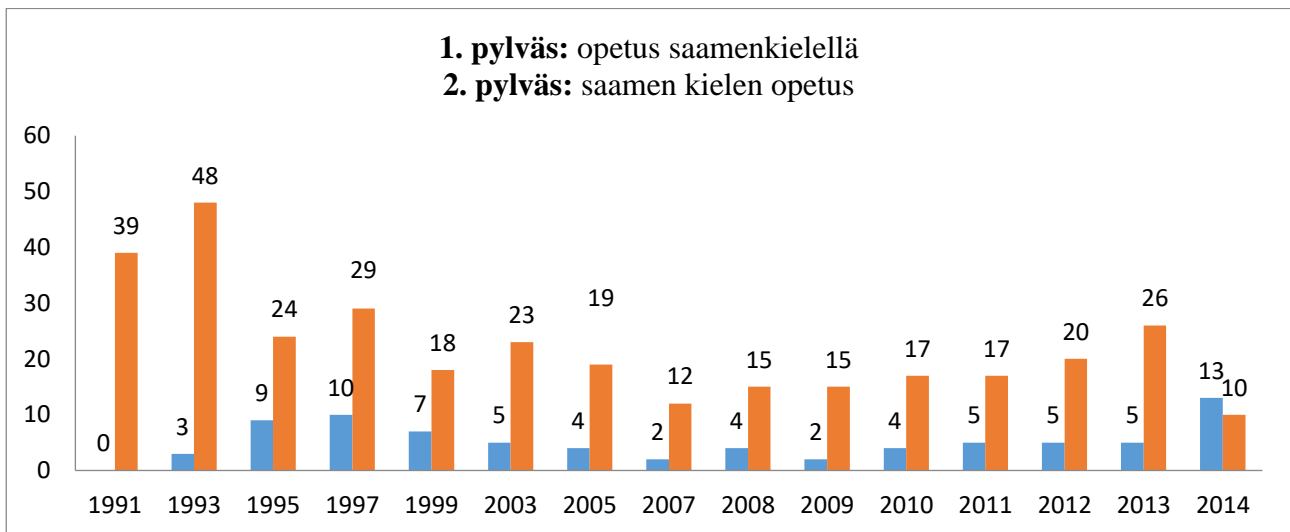
KUVIO 6. Pohjoissaamen kielen ja -kielinen opetus peruskoulussa ja lukiossa 1990- ja 2000-luvuilla.

KUVIO 7. Inarinsaamen kielen ja -kielinen opetus peruskoulussa ja kielen opetus lukiossa 1990- ja 2000-luvuilla.

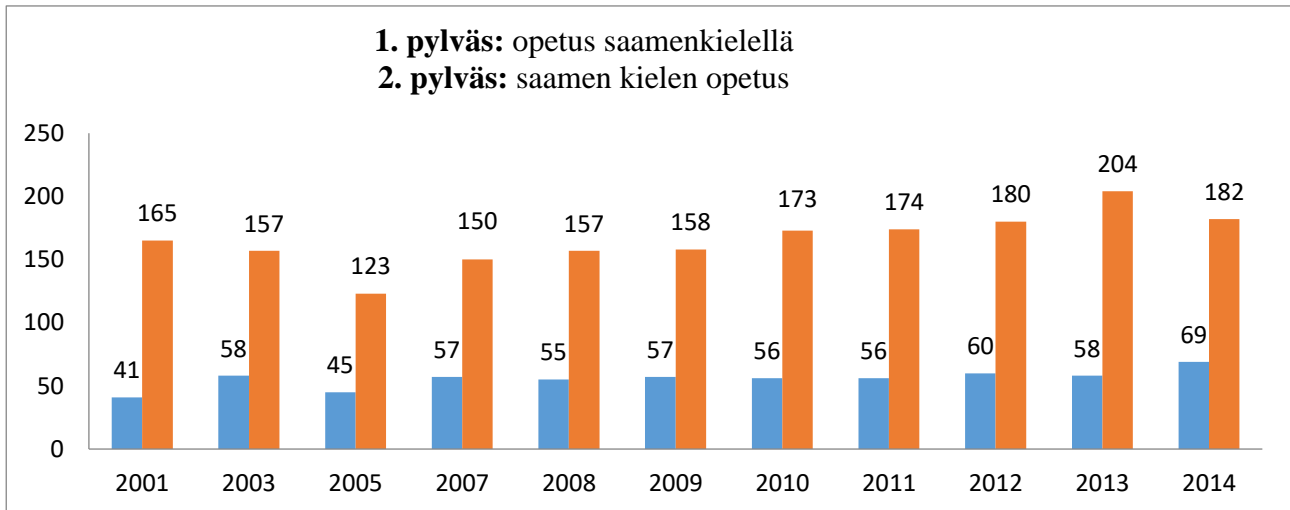

KUVIO 8. Koltansaamen kielen ja -kielinen opetus peruskoulussa ja kielen opetus lukiossa 1990- ja 2000-luvuilla.

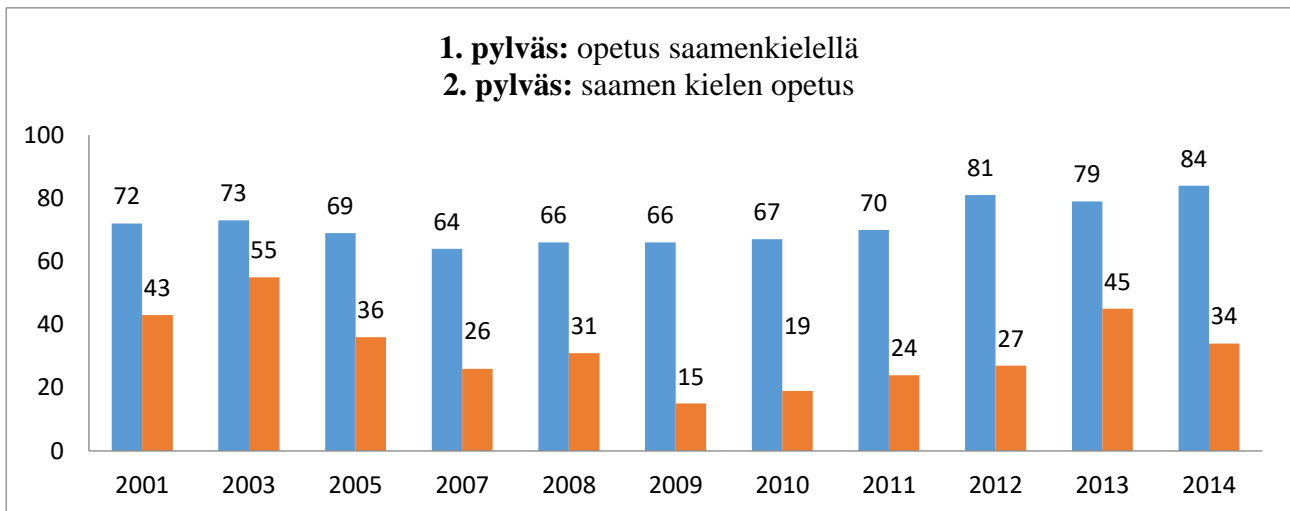

3.3.Oppilaslukuja 2000-luvulta

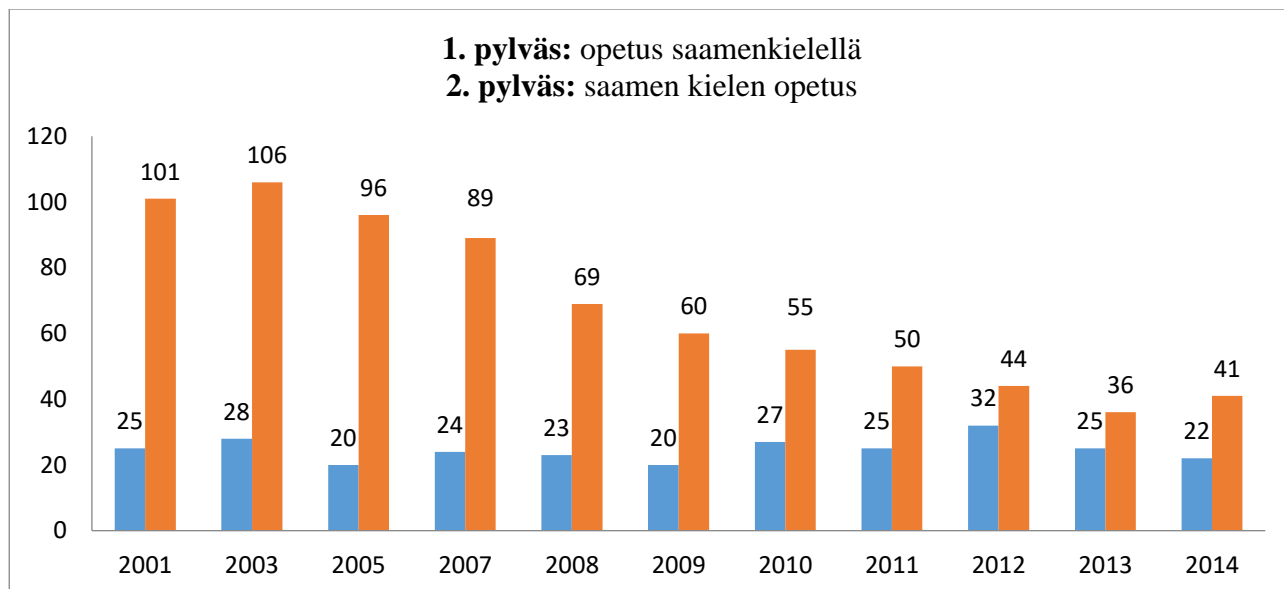
KUVIO 9. Saamen kielen ja -kielinen opetus Inarin kunnan perusopetuksessa ja saamen kielen opetus lukiossa 2000-luvulla.

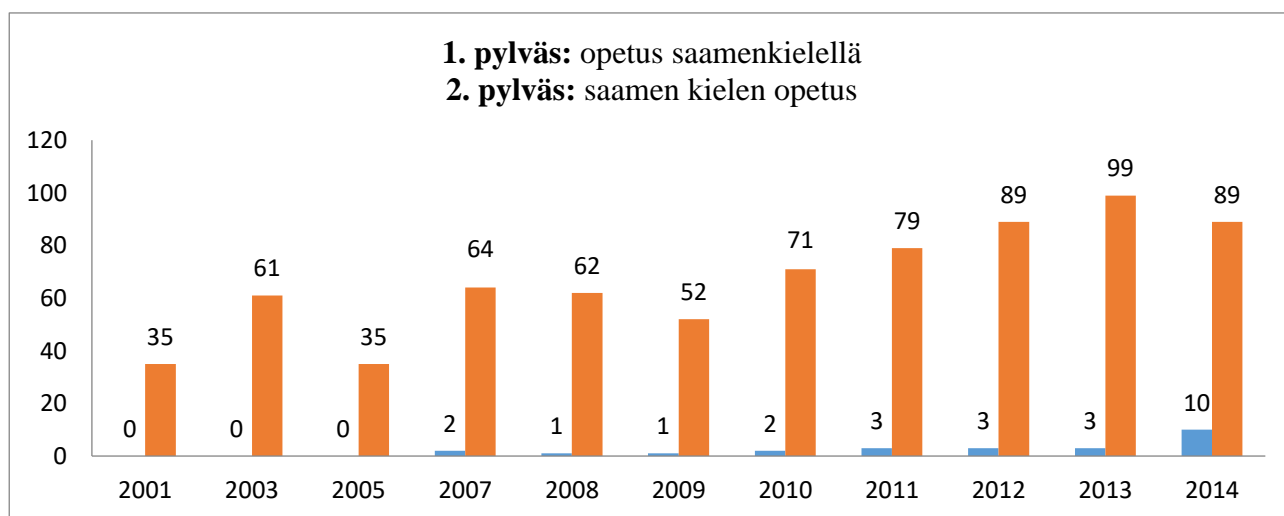
KUVIO 10. Saamen kielen ja -kielinen opetus Utsjoen kunnan perusopetuksessa ja lukiossa 2000-luvulla.

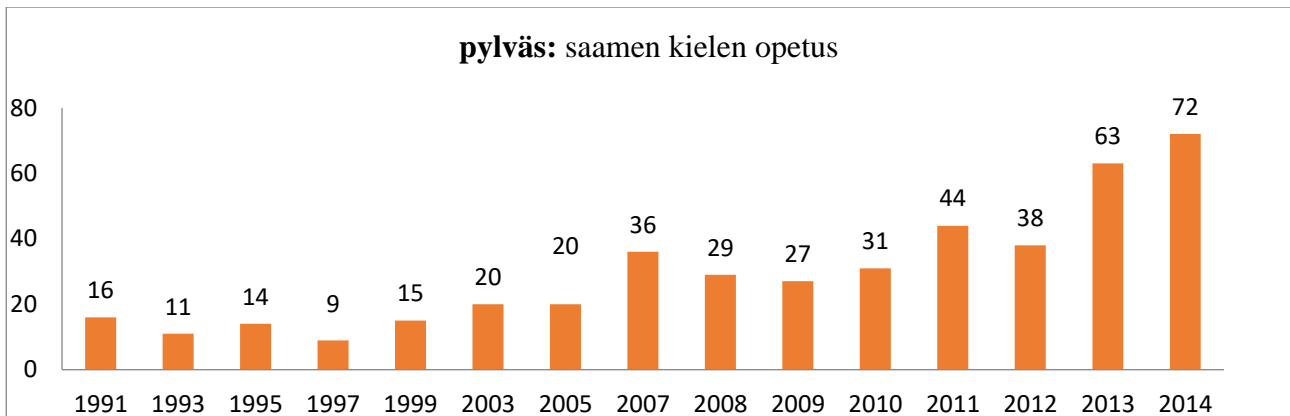
KUVIO 11. Saamen kielen ja -kielinen opetus Enontekiön kunnan perusopetuksessa ja saamen kielen opetus lukiossa 2000-luvulla.

KUVIO 12. Saamen kielen ja -kielinen opetus Sodankylän kunnan perusopetuksessa ja saamen kielen opetus lukiossa 2000-luvulla.

KUVIO 13. Saamen kielen oppilaat saamelaisten kotiseutualueen kuntien ulkopuolella perusopetuksessa ja lukiossa 1990- ja 2000-luvuilla.

Lopuksi

Saamelaisopetuksen säännösten tarkistaminen peruskouluajan uudistuksissa on merkinnyt selvää linjaa saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen mahdollisuuksien paranemisessa pala palalta saamelaisten kotiseutualueella. Saamelaisten kotiseutualuetta (*sámiid ruovttuguovlu*) koskeva säännös tuli voimaan samoihin aikoihin peruskouluun siirtymisen kanssa, vuonna 1973¹²³, jolloin saamelaisopetukselle alettiin luoda edellytyksiä koulutuksen lainsäädännössä. Kaikki 1990-luvun alkuun mennessä säädetyt saamelaisopetusta koskevat määräykset oli rajattu saamelaisten kotiseutualueella annettavaan opetukseen. Toiminnallisen lainsäädännön sisältämät alueelliset rajoitukset poistettiin 1990-luvulla, mutta kaikki lainsäädäntöön kirjoitetut saamelaisopetuksen erityiset resurssisäännökset ja saamenkielisen opetuksen eri vaiheissa säädetyt järjestämisvelvoitteet koskevat edelleen (2015) kotiseutualueella annettavaa opetusta. Kotiseutualueen ulkopuolella annettavan saamen kielen opetuksen rahoitusta koskevia määräyksiä on kuitenkin tullut 1990-luvulla mukaan opetusministeriön päätöksiin, myöhemmässä vaiheessa opetusministeriön ja valtioneuvoston asetuksiin, mutta ne eivät ole mahdollistaneet saamelaisopetuksen kehittämistä ja vakiinnuttamista normaaliksi osaksi oppilaan koulutyötä.

Vuonna 1998 säädetyt saamelaisopetusta koskevat säännökset ovat voimassa edelleen (2015) muuttumattomina, vaikka saamelaisyhteisön tilanne on muuttunut huomattavasti viimeisten kahden vuosikymmenen aikana. Saamen kieli voi nykysäädösten mukaan olla sekä opetuskieli, äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaine että vieraan kielen oppiaine. Saamelaisten kotiseutualueen kunnissa

¹²³ SDK 1973/824, 1 §. Saamelaisten kotiseutualueeseen kuuluvat Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnat ja Sodankylän kunnasta sen pohjoisin osa, Lapin paliskunnan alue.

kaikki lainsäädännön suomat mahdollisuudet ovat käytössä ja opetukseen käytettävät tuntimäärät kasvavat. Kotiseutualueen kuntien ulkopuolella oppilaita on vähän, opetusta yleensä kaksi viikkotuntia ja opetus useimmiten epävarmalla pohjalla olevaa kielen opetusta. Saamelaisopetuksen tilanne 2000 -luvulla on siten kaksijakoinen ja asettaa saamelaislapset ja –nuoret oman kieleensä ja kulttuuriinsa kasvamisessa eriarvoiseen asemaan riippuen siitä asuvatko he saamelaisten kotiseutualueen kunnassa vai sen ulkopuolella. Toiveita tilanteen muuttumisesta antaa kuitenkin valtioneuvoston heinäkuussa 2014 tekemä periaatepäätös saamen kielen elvyttämisen toimenpideohjelmasta, joka sisältää toimenpide-ehdotuksia myös saamen kielen opetuksen kehittämiseksi saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella¹²⁴. Lisäksi opetus- ja kulttuuriministeriö on yhteistyössä saamelaiskäräjien kanssa alkanut selvittää saamen kielten etäopetuksen mahdollistamista.

Saamen kielen ja saamenkielinen opetus on 2000-luvun kahtiajakautumisestaan huolimatta mennyt peruskouluajalla selvästi eteenpäin. Saamen kielten elvyttäminen ja uusien kielenkäyttäjien kasvattaminen saamen kielipesissä tuo uusia mahdollisuuksia tulevaisuuden kouluun. Keskusteluihin on noussut tarve saamen kielikylpyluokkien perustamiseen, jolle lainsäädäntö ei enää ole esteenä saamelaisten kotiseutualueella. Kielikylpypedagogiikasta hyötyvät myös äidinkielliset lapset ja nuoret, koska saamen kielet ovat uhanalaisia kaikissa ympäristöissään. Kehittämistarpeita opetuksessa on edelleen paljon myös kotiseutualueella. Monista opetuksen perusasioista, kuten opettajista ja oppimateriaalista on puutetta. Vaikeimmassa asemassa on koltansaamen kieli, mutta sen eteen tehdään lujasti töitä juuri nyt (2015). Yksi tärkeimmistä tulevaisuuden kysymyksistä on miten saamelaisten historia, perinnetiedot, –taidot ja kulttuuri tuodaan opetukseen. Saamelaisopetus ei ole pelkästään kielikysymys vaan kysymys oman kulttuuriperinnön siirtämisestä uusille sukupolville. Saamelaisten kotiseutualue ja sen koulut ovat saamelaisopetuksen sydän ja resurssikeskus sekä kielen, perinteiden että kulttuurin opetuksessa. Saamelainen koulutie varhaiskasvatuksesta perusopetukseen, toiselle asteelle ja yliopistoihin on olemassa ja odottaa uusia kulkijoita. Toivoa saamen kielten tulevaisuudelle ja saamelaisopetukselle luo se, että kaikki Suomen kolme saamen kieltä ovat uhanalaisuudestaan huolimatta edelleen myös ensiksi opittuja äidinkieliä.

¹²⁴ Valtioneuvosto 3.7.2014.

LÄHTEET

Aikio-Puoskari, U. 2001. *Saamen kielen ja saamenkielinen opetus Pohjoismaissa. Tutkimus saamelaisten kielellisistä ihmisoikeuksista Pohjoismaiden kouluissa. Juridica Lapponica 25.* Rovaniemi: Lapin yliopisto, Pohjoisen ympäristö- ja vähemmistöoikeuden instituutti.

Aikio-Puoskari, U. 2006. *Raportti saamelaisopetuksesta Pohjoismaiden peruskouluissa. Pohjoismainen vertailu opetuksen perusedellytysten näkökulmasta.* Inari: Saamelainen Parlamentaarinen Neuvosto/ Saamelaiskäräjät. Julkaistu myös pohjoissaamen ja ruotsin kielillä.

Aikio-Puoskari, U. 2009. The Ethnic Revival, Language and Education of the Sámi, an Indigenous People, in three Nordic Countries (Finland, Norway and Sweden). *Social Justice Through Multilingual Education*, eds. A. Mohanty, M. Panda, R. Phillipson and T. Skutnabb-Kangas. Bristol: Multilingual Matters, Linguistic Diversity and Language Rights –series, 238 –262.

Aikio-Puoskari, U. 2015. *Gullos sámegiella! Saamen kielten elvyttämisen parhaita käytäntöjä ja kansallisen politiikan linjauksia Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa.* Anár/ Inari: Sámediggi/ Saamelaiskäräjät. Käsikirjoitus 104 s.

Aikio-Puoskari, U. 2016. Saamen kielet ovat Euroopan alkuperäiskieliä. Verkkajulkaisu *Kieli koulun ytimessä – näkökulmia kielikasvatukseen.* Helsinki: Opetushallitus, < <http://www.oph.fi> >

Eduskunta 15.6.1989. *Eduskunnan oikeusasiamiehen päätös Utsjoelta olevien Outi Kujalan ja Matti Röntysen alempana selostetun kirjoituksen johdosta.* Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia, DN:o 1607/4/88.

Eduskunta K 13/1996 vp. *Valtiontilintarkastajain kertomus vuodelta 1995.*

Eduskunta VaVL 18/1998 vp – HE 86/1997 vp. *Valtiovarainvaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä koulutusta koskeväksi lainsäädännöksi.*

Eduskunta SiVM 3/1998 vp – HE 86/1997 vp. *Sivistysvaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä koulutusta koskeväksi lainsäädännöksi.*

Eduskunta EV 70/1998 vp – HE 86/1997 vp. *Eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen koulutusta koskeväksi lainsäädännöksi.* 17.6.1998.

Eduskunta SiVM 13/1998 vp – HE 150/1998 vp. *Sivistysvaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä eräiden opetustointa koskevien lakien muuttamisesta.*

Euroopan neuvosto/ Council of Europe 1992. *European Charter for Regional or Minority Languages/ Alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja.*

Euroopan neuvosto/ Council of Europe 1995. *Framework Convention for the Protection of National Minorities/ Kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus.*

Guttorm, S. 1987. *Dutkanraporta sámemánáid guovttegielalašvuoda birra Ohcejoga vuolledásis (1-6lk). Dieđut 1987:2.* Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.

Inarin kunta/ Anára gieldda 6.10.1997. *Saamenkielisen ja saamen kielen opetuksen asema ja resurssit.* Inarin kunnanhallituksen kirjelmä opetusministeriölle.

Komiteamietintö/ Kommittébetänkande 1970:A4. *Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I. Opetussuunnitelman perusteet.*

Komiteamietintö/ Kommittébetänkande 1970:A5. *Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. Opetussuunnitelman perusteet.*

Komiteamietintö/ Kommittébetänkande 1971:B63. *Saamelaisten koulutuksen kehittämistoimikunnan mietintö.*

Komiteamietintö/ Kommittébetänkande 1973:88. *Saamen kielen opetussuunnitelmatoimikunnan mietintö I.*

Komiteamietintö/ Kommittébetänkande 1974:96. *Saamen kielen opetussuunnitelmatoimikunnan mietintö II.*

Komiteamietintö/ Kommittébetänkande 1996:4. *Koulutuksen lainsäädännön kokonaisuudistus/ Reform av utbildningslagstiftningen.*

Kouluhallitus 1984. *Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen kehittäminen vuosina 1984-88.* Saamelaisopetuksen työryhmän laatima kehittämisohjelma. KH 3297/020/1983.

Kouluhallitus 1985. *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985.*

Kouluhallitus 4.9.1985. *Saamen kielen oppimäärät.* Kouluhallituksen ryhmäkirje. R 514/1985.

Lahtinen, M., Lankinen, T., Penttilä, A. & Sulonen, A. 2001. *Koulutuksen lainsäädäntö käytännössä.* Helsinki: Tietosanoma Oy.

Lapin aluehallintovirasto 19.03.2014. *Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen tilanne saamelaisalueen kunnissa.* Power point –esitys, opetustoimen ylitarkastaja Kari Torikka.

Lapin lääninhallitus 15.5.1979. *Saamelaiskoulutuksesta.* Kouluosaston muistio, laatinut Pertti Seppänen.

Lapin lääninhallitus 4.9.1979. *Saamen kielen asema peruskoulussa Suomessa.* Kouluosaston muistio, laatinut Matti Morottaja.

Lapin lääninhallitus 22.3.1980. *Saamelaisten koulutusongelmia*. Kirje kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aholle, laatinut Matti Morottaja.

Lapin lääninhallitus 26.9.1980. *Katsaus opetuksen tilaan Suomessa saamelaisten kotiseutualueen kouluissa*. Kouluosaston muistio.

Lapin lääninhallitus 26.9.1980. *Saamen kielen opetus*. Kouluosaston muistio.

Lapin lääninhallitus 16.11.1981. *Katsaus opetuksen tilaan Suomessa saamelaisten kotiseutualueen kouluissa*. Kouluosaston muistio.

Lapin lääninhallitus 5.10.1982. *Katsaus opetuksen tilaan Suomessa saamelaisten kotiseutualueen kouluissa*. Kouluosaston muistio.

Lapin lääninhallitus 12.12.1983. *Katsaus opetuksen tilaan Suomessa saamelaisten kotiseutualueen kouluissa*. Kouluosaston muistio.

Lapin lääninhallitus 23.1.1987. *Peruskoulun ala-asteen saamen kielen opetus lukuvuonna 1986-87*. Muistio.

Lapin lääninhallitus 22.3.1988. *Kouluhallituksen ja lääninhallituksen järjestämä saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen kehittämistä koskeva neuvottelutilaisuus*. Kouluosaston neuvottelumuistio.

Lapin lääninhallitus 8.11.1990. *15 vuotta saamelaiskoulutuksen hallintoa*. Lehistötiedote.

Lapin lääninhallitus 18.4.1995. *Neuvottelu saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen säädöksistä Ivalossa 18.4.1995*. Muistio, Koulutus- ja sivistysosasto/ Saamelaisopetuksen jaos.

Lapin lääninoikeudelle, kunnallisvalitus 3.3.1995, allekirjoittajina Kaaren Kittu ja Niila Outakoski.

Ohcejoga gieldda váldostivrii/ Utsjoen kunnan valtuustolle. 70 Utsjoen kuntalaisen allekirjoittama kirje toukokuussa 1995.

Opetushallitus 1.11.1991. *Peruskoulun saamen ja suomen kielen oppimäärät*. Määräys 14/011/91.

Opetushallitus 1994. *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994*.

Opetushallitus/ Oahpahusráđđehus & Sámiid skuvlenáššiidráđđi/ Saamelaisten koulutusasiainneuvosto 1995. *Vuođđoskuvlla ja logahaga oahppaplána vuodustusat 1994. Sámegeiella*. Doaimm., Ulla Aikio-Puoskari. Helsset/ Helsinki & Soađegilli/ Sodankylä.

Opetushallitus/ Oahpahusráđđehus 4.9.1997. *Suomagiella sámeigiellagiidda eatnigielalágan oahppamearri vuodđoskuvllas/ Suomen kieli saamenkielisille äidinkielenomainen oppimäärä peruskoulussa. Mearráduš/ Páátös 36/011/97.*

Opetushallitus/ Oahpahusráđđehus & Sámediggi/ Saamelaiskäräjät 1997. *Vuodđoskuvlla oahppaplána vuodđustusat 1994. Doaimm. Ulla Aikio-Puoskari ja Anni-Saara Paltto. Helsset/ Helsinki & Soađegilli/ Sodankylä.*

Opetushallitus/ Oahpahusráđđehus 16.1.2004. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004/ Vuodđooahpahusa oahppoplána vuodđoáššit 2004. Páätökset/ Mearrádušat 1-3/011/2004. Helsinki.*

Opetushallitus 22.12.2014. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014.*

Opetusministeriö 1993. *Opetusministeriön päätös ylimääräisen valtionavustuksen myöntämisestä romanien ja vieraskielisten oppilaiden äidinkielen opetukseen sekä ulkomailta muuttaneiden suomalaisten ulkomailta hankkiman kielitaidon ylläpitämiseksi tähtävään opetukseen peruskoulussa ja lukiossa. Dnro 30.12.1993/1693.*

Opetusministeriö 1995. *Eräiden valtion saamelaiskouluhallintotehtävien siirtäminen saamelaiskäräjille. OPM:n työryhmien muistioita 1995:38.*

Opetusministeriö 9.2.1995/248. *Opetusministeriön päätös maahanmuuttajien sekä saamenkielisten, romanikielisten ja vieraskielisten oppilaiden täydentävään opetukseen peruskoulussa ja lukiossa myönnettävän valtionavustuksen perusteista.*

Opetusministeriö 1998. *Saamenkielisen ja saamen kielen opetuksen rahoitus. OPM:n työryhmien muistioita 1998:14.*

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 15.4.1996. *Saamelaisten opetus- ja kulttuurikysymyksiä koskeva tarkastus. Lausunto Valtion tilintarkastajille/Eduskunta.*

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 14.6.1996. *Koulutuksen lainsäädännön kokonaisuudistus. Lausunto opetusministeriölle.*

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 22.4.1997. *Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen asema ja resurssit. Saamelaiskäräjien asettaman Saamelaisten koulutusasiain yhteistyöelimen kirje opetusministeriölle.*

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 7.10.1997. *Lausunto Eduskunnan sivistysvaliokunnalle hallituksen esityksestä 86/1997 koulutusta koskevaksi lainsäädännöksi.*

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 7.10.1998. *Opetussuunnitelman perusteiden laatiminen saamenkielistä opetusta varten. Esitys Opetushallitukselle.*

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 23.10.1998. *Lausunto hallituksen esityksestä eräiden opetustointa koskevien lakien muuttamisesta (HE 150/1998 vp).*

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 30.8.2001. *Lausunto perusopetuksen vuosiluokkien 1-2 kokeilussa 2001-02 käytettävistä opetussuunnitelman perusteista.* Opetushallitukselle.

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 26.10.2001. *Perusopetuksen opetussuunnitelmatyöryhmien asettaminen.* Kirje Opetushallituksen pääjohtaja Jukka Sarjalalle.

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 31.3.2003. *Lausunto perusopetuksen opetuskokeilussa noudatettavista opetussuunnitelman perusteista.* Opetushallitukselle.

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 2009. *Sámeoahpahus ruovttuguovllu olggobealde/ Saamelaisopetus kotiseutualueen ulkopuolella. Sámedikki skuvlenraporta nr 1/ Saamelaiskäräjien koulutusraportti nro 1.* Anár/ Inari.

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 21.9.2010. *Saamelaiskäräjien lausunto perusopetuksen yleisten valtakunnallisten tavoitteiden sekä perusopetuksen tuntijaon uudistamisesta.* Opetus- ja kulttuuriministeriölle.

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 2011. *Saamelaisten lukumäärä vuoden 2011 Saamelaiskäräjien vaaleissa.* Vaalilautakunnan valmistama tilasto.

Saamelaiskäräjät/ Sámediggi/ Sämitigge/ Sää'mte'gğ 15.10.2014. *Lausunto perusopetuksen ja lisäopetuksen opetussuunnitelman perusteista.* Opetushallitukselle.

Saamelaiskäräjät & saamelaisten kotiseutualueen kunnat 24.11.1997. *Saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen rahoituksen turvaaminen.* Viite: Hallituksen esitys 86/1997 Eduskunnalle koulutusta koskevaksi lainsäädännöksi. Saamelaiskäräjien sekä Enontekiön, Inarin, Sodankylän ja Utsjoen kuntien yhteinen kirjelmä opetusministeri Olli-Pekka Heinoselle.

Saamelaisten koulutusasiainneuvosto/ Sámiid skuvlenáššiidráđđi 20.5.1989. *Neuvottelu saamen kielen asemasta Utsjoen kunnan koululaitoksessa 18.4.1989.* Muistio, 9 s.

Saamelaisten koulutusasiainneuvosto/ Sámiid skuvlenáššiidráđđi 26.4.1993. *Lausunto luonnoksesta peruskouluun ja lukion opetussuunnitelman perusteiksi.* Opetushallitukselle.

Saamelaisten koulutusasiainneuvosto/ Sámiid skuvlenáššiidráđđi 1992-1994. *Doaibmamuitalusat/ Toimintakertomukset 1991-1993.*

Saamelaisten koulutusasiainneuvosto/ Sámiid skuvlenássiidráđđi 2.4.1996. *Saamen kielen ja saamenkielinen opetus Suomessa*. Lausunto Valtiontilintarkastajille/Eduskunta.

SDK, Suomen säädöskokoelma/ FFS, Finlands författningssamling < <http://www.finlex.fi> > (22.12.2015)

SDK 1.7.1957/247. *Kansakoululaki* (kumottu säädöksellä 1983/476).

SDK 23.7.1958/321. *Kansakouluasetus* (kumottu säädöksellä 1970/443).

SDK 26.7.1968/467. *Laki koulujärjestelmän perusteista* (kumottu säädöksellä 1983/476).

SDK 26.6.1970/443. *Peruskouluasetus* (kumottu säädöksellä 1984/718).

SDK 9.11.1973/824. *Asetus saamelaisvaltuuskunnasta* (kumottu säädöksellä 1995/974).

SDK 27.5.1983/476. *Peruskoululaki* (saamen opetusta koskevia muutoksia mm. 1984/132, 1991/171, 1991/261, 1992/707, 1994/1448; kumottu säädöksellä 1998/628).

SDK 27.5.1983/477. *Lukiolaki* (saamen kieltä koskevia muutoksia mm. 1992/426 ja 1994/1449; kumottu säädöksellä 1998/629).

SDK 12.10.1984/718. *Peruskouluasetus* (saamen kieltä koskevia muutoksia mm. 1986/437, 1992/1174, 1993/688, 1994/1457; kumottu säädöksellä 1998/852).

SDK 8.3.1991/516. *Laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa* (kumottu säädöksellä 2003/1086).

SDK 3.8.1992/705. *Laki opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta* (saamen opetusta koskevia muutoksia mm. 1995/958, 1996/1151; kumottu säädöksellä 1998/635).

SDK 28.8.1992/820. *Asetus opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta* (saamen opetusta koskeva muutos 1993/812; kumottu säädöksellä 1998/806).

SDK 23.9.1993/834. *VNp peruskoulun tuntijaosta* (saamen opetusta koskevia muutoksia 1995/346, 1998/1198; kumottu säädöksellä 2001/1435).

SDK 17.7.1995/969. *Laki Suomen hallitusmuodon muuttamisesta* (kumottu säädöksellä 1999/731).

SDK 17.7.1995/973. *Laki Suomen hallitusmuodon muuttamisesta* (kumottu säädöksellä 1999/731).

SDK 17.7.1995/974. *Laki Saamelaiskäräjistä/ Láhka Sámedikkis*.

SDK 22.12.1995/1727. *Asetus saamelaiskäräjistä/ Ásahus sámedikkis.*

SDK 21.8.1998/628. *Perusopetuslaki.*

SDK 21.8.1998/629. *Lukiolaki.*

SDK 21.8.1998/630. *Laki ammatillisesta koulutuksesta.*

SDK 21.8.1998/635. *Laki opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta* (saamen opetuksen rahoitusta koskeva muutos 30.12.1998/1186; kumottu säädöksellä 2009/1705).

SDK 11.2.1999/191. *VNp saamenkieliseen ja saamen kielen opetukseen perusopetuksessa, lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa myönnettävän valtionavustuksen perusteista./ Stáhtaráđi mearrádus sámegielat ja sámegiela oahpahussii vuoddooahpahas, logahagas ja ámmátlaš skuvlemis miedihuvvon stáhtadoarjaga vuodustusain* (muutos VNp 2002/1117).

SDK 11.6.1999/731. *Suomen perustuslaki/ Finlands grundlag/ Suoma vuodđoláhka.*

SDK 20.12.2001/1435. *Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta* (kumottu säädöksellä 2012/422).

SDK 29.12.2009/1705. *Laki opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta.*

SDK 29.12.2009/1777. *Opetusministeriön asetus vieraskielisten sekä saamenkielisten ja romanikielisten oppilaiden täydentävään opetukseen perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa myönnettävän valtionavun perusteista.*

SDK 28.6.2012/422. *Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta.*

Suomen valtioneuvosto/ Finlands regering HE 30/1982 vp. *Hallituksen esitys Eduskunnalle peruskoululaiksi ja lukiolaiksi sekä niihin liittyväksi lainsäädännöksi.*

Suomen valtioneuvosto/ Finlands regering HE 86/1997 vp. *Hallituksen esitys Eduskunnalle koulutusta koskevaksi lainsäädännöksi.*

Suomen valtioneuvosto/ Finlands regering HE 150/1998 vp. *Hallituksen esitys eräiden opetustointia koskevien lakien muuttamisesta.*

Suomen valtioneuvosto/ Finlands regering 3.7.2014. *Valtioneuvoston periaatepäätös toimenpideohjelmaksi saamen kielen elvyttämiseksi.*

Utsjoen kunta 29.12.1988. *Utsjoen kunnan koululautakunnan kokospöytäkirja.*

Utsjoen kunta/ Ohcejoga gieldda 28.12.1994. *Utsjoen kunnanvaltuuston kokospöytäkirja.*

Utsjoen kunta/ Ohcejoga gieldda 8.6.1995. *Peruskoulun valtionosuusperusteen muutos.* Utsjoen kunnanhallituksen kirjelmä Eduskunnan sivistysvaliokunnalle.